

активна громадська діяльність, участь у справах суспільства. Виховання таких якостей — робота складна, творча й потрібна, вона наближає комунізм, робить його для кожного «доступним...», як власна справа» [2, 31, 331].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26 (ч. 1).
2. В. І. Ленін. Твори, т. 21, 26, 28, 31, 32.
3. Р. Г. Гурова. Наш молодий сучасник. «Знання». М., 1969.
4. Газ. «Красное знамя», 3 березня 1967 р.
5. Ф. Махов. Покоління «икс» и его просветители. См. «Нева», 1966, № 9.
6. Поточний архів Харківського міськкому партії. Стенограма Пленуму Харківського МК КПУ від 17.XI 1968 р.
7. Поточний архів Харківського міськкому партії. Матеріали міських зборів партійного активу 16 вересня 1969 р.
8. Поточний архів Харківського міськкому КП України. Постанова «Про пропаганду ленінської ідейної спадщини в колективах науково-дослідних і проектних інститутів Київського району» від 25 березня 1969 р.
9. Поточний архів обласної організації товариства «Знання». Матеріали пленуму обласної організації товариства «Знання» від 13 листопада 1969 р.
10. Газ. «Правда», 25 січня 1970 р.
11. Газ. «Правда», 22 квітня 1970 р.
12. Газ. «Правда», 26 травня 1970 р.
13. Советская интеллигенция. История формирования и роста. 1917—1965 гг. «Мысль», 1968 г.
14. Газ. «Соціалістична Харківщина», 26 вересня 1969 р.
15. Труд в СССР. Стат. сборник, М., 1968.
16. «Экономическая газета», 1969, № 38.

ІДЕЙНО-ВИХОВНА РОБОТА — ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

В. І. Астахова, І. І. Шеремет

Процес комуністичного виховання студентської молоді з кожним роком стає все більш складним і різноманітним.

Визначаючи студентство як «предінтелігенцію», як найбільш чутливу її частину, В. І. Ленін вимагав від партії постійної уваги до проблеми студентства, широкого і глибокого ознайомлення його з марксизмом [див. 1, 6, 415; 1, 7, 26—38].

Сучасна студентська молодь — це післявоєнне покоління людей, яке не пройшло школи класової боротьби, яке знає про героїчні подвиги народу в боротьбі за перемогу соціалізму тільки з розповідей старших, з книжок і кінофільмів. Але саме цьому поколінню доведеться в найближчому майбутньому перейняти естафету від батьків, вийти на передній край боротьби за комунізм. Саме вони, вихованці вищої школи, незабаром стануть командирами виробництва, творцями технічного прогресу, орга-

нізаторами культурно-освітньої роботи, вихователями і наставниками підростаючого покоління молоді. Від їх ідейної переконаності і культурного рівня залежить успіх формування світогляду майбутніх будівників комунізму.

Сучасний висококваліфікований спеціаліст повинен володіти, передусім, глибоким професійним знанням. «Науково-технічна революція, — як зазначається в звітній доповіді ЦК ВЛКСМ XVI з'їзду комсомолу, — настійно потребує, щоб кожен спеціаліст цілком досконало володів професійною майстерністю, постійно поглиблював і розширював свої знання, був на рівні досягнень сучасної науки» [6].

Отже, сучасний етап розвитку нашого суспільства ставить складні вимоги до молодих спеціалістів, ні в якій мірі не обмежуючи їх соціальну роль тільки професійною діяльністю.

У лабораторії соціологічних досліджень Харківського університету розроблено модель молодого радянського спеціаліста, сформульовано ті найбільш характерні риси, які необхідно прищеплювати студентам, як майбутнім спеціалістам. У ній підкреслюється, що, крім глибоких професійних знань, радянському спеціалісту повинні бути притаманні висока громадська відповідальність і вміння організувати роботу колективу, комуністична ідейна переконаність і суспільно-політична активність, висока культура і моральна досконалість. Ці риси знайшли відображення і в резолюції XVI з'їзду ВЛКСМ [7].

Таким чином, випускник вузу має бути спеціалістом високої кваліфікації, вмілим організатором, керівником з чіткою політичною програмою. Виховання такої людини — завдання надзвичайно почесне і складне.

Вирішення цього завдання в умовах загострення ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом на сучасному етапі потребує неухильного підвищення рівня ідейно-виховної роботи у вузі. Враховуючи це, колективи вузів ведуть інтенсивні пошуки нових, найбільш дієвих форм і методів виховної роботи з студентами. Питанням комуністичного виховання студентської молоді сьогодні займаються у 26 вузах країни. Тут створено спеціальні центри, діяльність яких координується науковою радою з проблем комуністичного виховання студентства, організованою Міністерством вищої освіти СРСР у лютому 1970 р. [2, 95].

У Харківському університеті комплексне дослідження проблеми студентства здійснюється соціологічною лабораторією з 1966 р. В 1968—1969 рр. лабораторія разом з соціологічною групою парткому провела дослідження з метою вироблення практичних рекомендацій по удосконаленню учбової і виховної роботи в університеті. Для одержання об'єктивної інформації було використано різні методи соціологічного дослідження: анкетування, інтерв'ю, вивчення документації, зокрема матеріалів ленинського заліку в комсомольських групах та ін. Обсяг виборки

при дослідженні на різних етапах змінювався від 50 до 1500 чоловік.

Аналіз одержаних матеріалів дозволяє стверджувати, що наше студентство в абсолютній більшості характеризується ідейною переконаністю, потягом до знань, працьовитістю, патріотичною самовідданістю та інтернаціоналізмом. Прагнучи до свідомої і активної участі в комуністичному будівництві, молодь з властивою їй віку категоричністю нестерпно ставиться до недоліків, активно шукає шляхів до їх подолання. В інтерв'ю, що мало на меті визначити, який зміст вкладають студенти в поняття студент-громадянин, як розуміють свій громадський обов'язок, взяло участь 322 студенти. Найважливішою рисою, що відзначає студента-громадянина, є, на їх думку, патріотизм (94% відповідей). Крім того, відмінними рисами студента-громадянина більшість вважає активну участь у громадському житті, відмінне навчання, високу мораль, принциповість, чесність, цілеспрямованість, мужність.

Ідеалом виконання громадського обов'язку для більшості студентів є В. І. Ленін. «В. І. Ленін — геніальна людина, теоретик і практик світового революційного руху, простий і скромний, найлюдяніша людина», — сказав в інтерв'ю студент першого курсу хімічного факультету Т. Хничкін. 24% студентів вважають ідеалом виконання громадського обов'язку своїх вчителів, викладачів університету. 15% називають імена видатних вчених С. Ковалевської, І. Курчатова, Л. Ландау та ін.

Відповідаючи на питання анкети «Що ви вважаєте для себе головним у житті?», студенти в більшості відзначають цікаву улюблену роботу (96% відповідей), діяльність, що приносить користь суспільству, колективу (68,7% відповідей); просування на службі, вдача, слава, задоволення своїх особистих інтересів — як менш важливе (40,8% відповідей) або зовсім непотрібне (49,9% відповідей).

Студентів глибоко хвилюють питання, пов'язані з удосконаленням системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів, питання поліпшення учбової і виховної роботи у вузі. Цікаво, що більшість студентів безпосередньо пов'язує учбовий процес з рівнем комсомольської роботи в групі, з ідейно-виховним впливом. Про це свідчать наведені в таблиці результати¹.

Академічна група, яка одночасно є низовою комсомольською організацією, являє собою первинний осередок колективної діяльності студентів, виконує одну з головних ролей у виховній роботі, бо саме в ній взагалі відбувається процес формування студента.

¹ У процесі аналізу факторів, що впливають на успішність, були укрупнені. Оцінка впливу кожного фактору вимірювалась за шкалою інтенсивності впливу від 0 до 5.

Фактори, що негативно впливають на успішність	Оцінка впливу
1. Лінощі, особиста неорганізованість	2,78
2. Недоліки в системі викладання	2,33
3. Неувага до життя студентів, до їх інтересів, прихильностей, потреб	2,30
4. Низький рівень комсомольської роботи в групі, відсутність взаємної вимогливості в колективі	1,71

Аналіз анкетного матеріалу свідчить про незадоволення більшості студентів організацією комсомольської роботи в групі. Найціннішою рисою при характеристиці групи студенти називають згуртованість її членів. Але тільки 40,3% всіх студентів, відповівши на питання про позитивні й негативні риси в студентському колективі, вважають групу згуртованим і дружним колективом. Значно більша частина (59,9% відповідей) підкреслила роз'єднаність, відсутність загальних інтересів, належної вимогливості один до одного. Інтерв'ю, проведене на III і IV курсах механіко-математичного факультету, на IV курсі історичного факультету цілком підтверджує матеріали анкети. Роз'єднаність і неузгодженість в діях членів групи, відсутність товариської взаємодопомоги і взаємоповаги — головне, що непокоїть студентів у внутрішніх відносинах колективу.

Комсомольці одностайні в думці, що робота в групах часто ведеться формально, що більшість «заходів» здійснюється не за ініціативою комсомольців групи, а за вказівкою вищестоящих громадських організацій, проводиться для форми, без необхідного контролю, достатньої гласності. Невипадково в анкеті на питання «Як ви оцінюєте роботу комітету комсомолу університету?» 50,8% студентів заповнили графу «Нічого про неї не знаю», а по роботі комсомольського бюро факультету таких відповідей 31,2%.

Зрозуміло, що комсомольська група — не єдина інстанція, яка займається формуванням особи студента, що у вузі діє значна кількість неучбових колективів (СНТ, художня самодіяльність, спортивні секції та ін.), де часто більш спрямовано і результативно формуються компоненти духовного світу особи і навички організаторської діяльності. Однак студенти самі визнають, що першим ступенем на шляху їх становлення як спеціалістів є академічна група.

Які ж форми політико-виховної роботи студенти вважають найбільш дійовими, які конкретні шляхи пропонують для її дальшого удосконалення? Вони одностайні в позитивній оцінці інституту агітаторів груп, необхідності проведення політгодин кожного тижня. Але сучасний рівень підготовки студентів, коло їх інтересів і запитів потребують від агітаторів глибоких знань,

спеціальної підготовки до кожного заняття, широкої різноманітності тематики і форм.

Необхідно значну частину занять проводити у дискусійній формі, з'ясовуючи і відповідно спрямовуючи розуміння студентами того чи іншого питання. При визначенні тематики політичних обґрунтованою слід вважати пропозицію студентів надавати їм більшу самостійність при виборі тем, закріплювати агітаторів за групою на весь строк навчання у вузі (від I до V курсу).

Важливим посібником агітатора повинен стати перспективний план ідейно-виховної роботи серед студентів. Останнім часом в літературі пишеться про те, що виховна робота з студентами найбільш ефективна, коли вона ведеться на основі перспективних планів [3, 103—105]. Такі плани, розраховані на весь період навчання студентів в учбовому закладі, є вже у багатьох вузах країни, в тому числі в Харківському університеті, де перспективний план розроблено на період 1968—1973 рр. Перспективний план покликаний охопити всю різноманітність виховних завдань, що стоять перед вузьким колективом, визначити послідовність їх вирішення, індивідуалізувати виховання майбутніх спеціалістів, враховуючи особливості профіля їх підготовки на тому чи іншому факультеті. План мусить дати обґрунтовані рекомендації по здійсненню всіх форм виховної роботи — учбових і неучбових, масових і індивідуальних.

Інтерв'ю показало, що перспективний план, на жаль, як правило, у практичній роботі агітаторами не використовується. З 92 агітаторів механіко-математичного, фізичного і історичного факультетів 70 або зовсім не знають про існування цього плану, або майже не знайомі з його змістом. Виявилось, що тільки шість агітаторів знайомі з перспективним планом, але ніхто з них не зміг сказати, як практично використати його у повсякденній роботі. Інтерв'ю, таким чином, довело, що перспективний план — програма виховання студентів на весь період навчання практично не досягає своєї мети, бо він не став систематичним посібником при визначенні конкретних завдань, при складанні поточних планів роботи, доборі заходів з урахуванням професійної специфіки та ін.

Виступаючи на XVI з'їзді ВЛКСМ, Л. І. Брежнєв відзначив зростаючий інтерес молоді до вивчення основ марксизму-ленінізму. «Вивчення революційної теорії, — сказав він, — це велика і напружена праця, праця вдячна, яка збагачує людину, підіймає її до розуміння великих завдань будівництва комунізму, робить її свідомим учасником світового революційного процесу» [4].

Серед нових форм і методів, що використовуються у ВУЗі для більш глибокого вивчення революційної теорії, заслуговує на увагу пропозиція студентів механіко-математичного факультету

тету про створення для студентів спеціальних політшкіл по вивченню найважливіших проблем внутрішнього і міжнародно-го життя. Ці школи повинні об'єднувати всіх бажаючих студентів під керівництвом досвідчених викладачів суспільних наук.

Обов'язкова програма, передбачена учбовим планом, не дає змоги докладно зупинитися на якійсь одній проблемі без шкоди для інших не менш важливих питань. У той же самий час потреба студентів у поглибленому, детальному розгляді деяких проблем постійно збільшується. Політшкола дозволить в поза-учбовий час протягом усього навчального року працювати над якимось найбільш цікавим для студентів питанням, використовуючи для його висвітлення більший обсяг джерел, привабливий для студентів дискусійний метод обговорення. Дуже важливим у цьому відношенні є психологічний фактор — вивчення складних проблем йде не в порядку обов'язкового учбового навантаження, а з ініціативи самих студентів, за їх бажанням, для задоволення їхніх інтересів. Сьогодні дуже важливою для роботи таких політшкіл може стати тема, пов'язана з критикою антикомунізму, з різними питаннями теорії і практики революційної боротьби і будівництва нового суспільства.

Через політшколи мають бути реалізовані і чимало інших пропозицій студентів. Найбільше число побажань було висловлено з приводу організації диспутів і дискусій (27% відповідей), регулярного проведення кваліфікованих бесід з міжнародних проблем (14% відповідей), надання студентам більшої самостійності у вирішенні питань, що стосуються студентського життя (11% відповідей).

Політшколи повинні відігравати певну роль і у виконанні рішень XVI з'їзду комсомолу про те, щоб кожний студент пройшов громадсько-політичну практику¹. Саме в політшколі мають бути підготовлені і випробувані лекції з актуальних проблем сучасності. Організація громадсько-політичної практики — одна з нових і перспективних форм виховної роботи. Вона покликана допомогти студентам засвоїти навички організаторів і вихователів, залучити їх до активної агітаційної і пропагандистської роботи серед населення, до участі у громадському і виробничому житті трудового колективу. Перші кроки в організації громадсько-політичної практики вже зроблено. Так, у Челябінському політехнічному інституті громадсько-політичний практикум введено до учбового процесу. За його підсумками кожний студент складає залік у вигляді підготовки і читання лекцій, проведення агітаційних бесід, політінформацій серед населення, виступів з доповідями на теоретичних конференціях, партійних та комсомольських зборах [2, 53].

¹ Резолюція XVI з'їзду ВЛКСМ, розділ III, § 4, 5.

Введення громадсько-політичної практики — невідкладне завдання, вирішення якого потребує об'єднання зусиль кафедр суспільних наук, спеціальних кафедр, усіх громадських організацій вузу. При одержанні диплому випускник повинен одержати не тільки професійну атестацію, а й атестацію громадсько-політичну, оцінку своєї громадської зрілості, своєї готовності до виконання складних і почесних функцій радянського інтелігента.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 6, 7.
2. «Вестник высшей школы», 1970, № 5.
3. «Вестник высшей школы», 1970, № 4.
4. Газ. «Комсомольская правда», 27 травня 1970 р.
5. Газ. «Комсомольская правда», 31 травня 1970 р.
6. Газ. «Правда», 27 травня 1970 р.
7. Газ. «Правда», 31 травня 1970 р.

УЧАСТЬ У ГРОМАДСЬКОМУ КОНТРОЛІ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТСТВА

А. М. Перепелиця

В. І. Ленін надавав величезного значення залученню молоді до будівництва нового суспільства. У виступі на III з'їзді комсомолу він говорив, що будівниками комунізму повинні бути всі юнаки і дівчата. Необхідною умовою залучення молоді до комуністичного будівництва В. І. Ленін вважав комуністичне виховання, а його першочерговим завданням — формування наукового світогляду, ідейної переконаності, що основана на міцних наукових знаннях і перевірена життєвим досвідом.

В. І. Ленін розробив принципи комуністичного виховання. Він підкреслював, що фундаментом наукового світогляду мають стати знання, здобуті в загальноосвітній школі, що великі можливості для формування наукового світогляду мають вищі учбові заклади.

Основним принципом комуністичного виховання В. І. Ленін вважав зв'язок виховної роботи з життям, з практичною діяльністю мас. Він вчив, що оволодіння знаннями слід поєднувати з активною участю в праці, боротьбою за комунізм. Тоді світогляд молоді спиратиметься на знання законів суспільного розвитку, знання реального життя з його суперечностями і труднощами, тоді знання перетворюються в міцні особисті переконання. Важливим засобом формування комуністичного світогляду молоді В. І. Ленін вважав участь її в громадському контролі. Залучення найширших мас трудящих до справи державного управ-

ління і організації масового народного контролю стали одним з основних завдань Радянської влади з перших днів її існування. Система масового контролю, вчив В. І. Ленін, мала стати однією з важливих підойм Комуністичної партії в зміцненні нової робітничо-селянської держави, в розв'язанні величких планів соціалістичного і комуністичного будівництва.

Народному контролю належала відповідальна функція — допомогти партії вдосконалити апарат державного управління. «Найголовнішим черговим завданням теперішнього часу, і на найближчі роки — найважливішим, є систематичне зменшення і здешевлення радянського апарату шляхом скорочення його, більш досконалої організації, знищення тяганини, бюрократизму і зменшення непродуктивних видатків» [1, 33, 392].

Щоб успішно розв'язати це завдання, В. І. Ленін запропонував залучити до виконання контрольних функцій все «дійсно краще, що є в нашому соціальному ладі», а саме передових робітників і людей освічених, «за яких можна ручатися, що вони ні слова не візьмуть на віру, ні слова не скажуть проти совісті,— не побоялись признатися ні в'якій трудності і не побоялись ніякої боротьби для досягнення серйозно поставленої собі мети» [1, 33, 431].

В. І. Ленін запропонував виробити різноманітні форми залучення робітників, селян, молоді до виконання контрольних функцій. В умовах гострої нестачі кадрів кваліфікованих спеціалістів велике значення мало залучення до контролю студентської молоді. Про значення, яке В. І. Ленін надавав цьому питанню, свідчить той факт, що він вважав можливим і необхідним підшукати кандидатів на відповідальну посаду членів Центральної контрольної комісії (ЦКК) «як з числа досвідчених працівників усіх відомств, так і з числа студентів наших радянських шкіл» [1, 33, 433].

Залучення молоді до участі в громадському контролі В. І. Ленін вважав чудовим засобом навчити її мистецтву державного управління, засобом, що допоможе «навчити масу управління, не книжного, не лекціями, не мітингами, навчити досвідом...» [1, 28, 391].

Керуючись вченням В. І. Леніна, Комуністична партія надавала і надає великого значення залученню молоді, зокрема студентства, до громадського контролю. Це допомагає виховати в ній почуття громадської відповідальності, принциповості, непримиренності до недоліків.

У період будівництва соціалізму студентська молодь брала активну участь в роботі створених на основі ленінського плану реорганізації органів партійно-державного контролю (ЦКК—РСІ). Щоб залучити студентство до участі в перевірках і обстеженнях, які провадила Робітничо-селянська інспекція, Комуністична партія рекомендувала контрольним органам встановити

тісні зв'язки з комсомольськими організаціями вищих учбових закладів. Контрольним комісіям партії і Робітничо-селянським інспекціям рекомендувалось підтримувати і заохочувати ініціативу комсомольських організацій в справі вдосконалення державного апарату, практикувати проведення звітів працівників органів контролю на комсомольських зборах. Партія пропонувала залучати студентів-комсомольців до участі в перевірках, які провадила Робітничо-селянська інспекція, до розгляду скарг, що надходили в організації контролю. Зокрема, великі надії покладались на участь комсомольців в обстеженнях умов навчання, праці та побуту підлітків [3, 102].

Великого значення залученню студентської молоді до виконання контрольних функцій надавали В. В. Куйбишев і Г. К. Орджонікідзе, які багато років очолювали органи партійно-державного контролю країни. Так, при безпосередній участі В. В. Куйбишева вироблялися форми і методи залучення студентства до громадського контролю. У грудні 1923 р. незабаром після прийняття XII з'їздом партії ленінського плану про створення в країні широкої мережі справді демократичного народного контролю, на чолі з ЦКК—РСІ по наркомату РСІ СРСР було видано за підписом В. В. Куйбишева наказ про залучення студентів-практикантів вищих учбових закладів країни до роботи в органах контролю. У наказі зазначалося, що метою залучення студентів до роботи в наркоматі Робітничо-селянської інспекції є ознайомлення їх з діяльністю господарських та адміністративних органів Радянської держави. Було прийнято порядок залучення студентів до цієї роботи. Щорічно близько 1000 студентів, бажаючих пройти практику в органах контролю, направлялись за рекомендаціями партійних осередків вузів до наркомату РСІ. Кожний студент протягом трьох місяців повинен був в середньому не менше двох годин на день (75 годин за весь встановлений період) працювати над виконанням завдань керівництва наркомату. Студенти не одержували за це ніякої заробітної плати. Проте за успішне виконання завдань, за виявлення ініціативи В. В. Куйбишев як нарком РСІ мав право преміювати кращих [3, 78—80].

У Харкові, Києві та в інших містах України, де були вищі учбові заклади, студенти систематично залучались до виконання роботи контрольних органів. Вони брали участь в масових обстеженнях та перевірках, у діяльності загонів «легкої кавалерії», перевіряли стан прийому відвідувачів в установах [8]. Комуністична партія поклала на органи контролю обов'язок виявляти за допомогою мас і суворо карати службовців державного апарату (як комуністів, так і безпартійних), винних в зневажливо-му, бюрократичному ставленні до відвідувачів. XV з'їзд партії ухвалив вияви неуважності до робітника чи селянина, який звернувся до працівника державної установи в тій чи іншій справі, розглядати як злочини проти Радянської влади. Партія доручи-

да органам контролю перевіряти стан прийому відвідувачів в установах, роботу з листами та заявами трудящих.

У виконанні цього доручення в кінці 20-х — на початку 30-х років активну участь взяли під керівництвом партії комсомольські організації багатьох вузів республіки. При цьому були використані поради В. І. Леніна працівникам контрольних органів, який писав, що «їм доведеться підготовляти себе до робіт, які я не посоромився б назвати підготовкою до ловлі, не скажу — шахраїв, але на зразок того..., щоб прикрити свої походи, підходи і т. п.» [1, 33, 435—436].

Деякі важливі доручення студенти виконували разом із своїми викладачами. При цьому слід зауважити, що найбільш серйозні й відповідальні доручення зараховувались студентам як контрольні, курсові, а то й дипломні роботи.

Вдалими визнали керівні партійні й державні органи республіки участь студентів у боротьбі за скорочення штатів установ, їх допомогу в удосконаленні звітності, боротьбу з виявами бюрократизму та тяганини. Тільки в 1928 р. завдання органів партійно-державного контролю виконували близько 600 студентів республіки [8]. Студенти виявляли великий інтерес до роботи контрольних органів. Один із засновників Комуністичної партії України, керівник органів партдержконтролю України В. П. Затонський говорив, що серед молоді органи контролю знайшли людей, які виконували доручення «з запалом і завзяттям молодості», «з усією сумлінністю». Участь студентів у цій роботі В. П. Затонський характеризував такими словами: «Студенти чудово працюють» [5, 11, 31].

Активній участі студентства в діяльності контрольних органів сприяли широкі права і повноваження груп сприяння Робітничо-селянським інспекціям вищих і середніх навчальних закладів. Так, за положенням про групи сприяння Робітничо-селянській інспекції на підприємствах, транспорті, в установах, радгоспах, колгоспах і вищих учбових закладах, прийнятому влітку 1932 р., групи сприяння РСІ у вищих і середніх навчальних закладах повинні були всебічно допомагати і стежити за виконанням директив партії та уряду про перебудову роботи наукових і навчальних установ, про підготовку нових кадрів, перевіряти виконання директив, спрямованих на поліпшення якості навчання, пов'язання наукової роботи з потребами соціалістичного будівництва, здійснення безперервного виробничого навчання, додержання класового принципу при укомплектуванні учбових закладів, при розподілі стипендії, житла та ін., доцільного і повного використання устаткування лабораторій, кабінетів, бібліотек тощо, боротьби за підвищення академічної успішності, якості викладання та навчання [4].

У період будівництва комунізму студентство також бере активну участь в громадському контролі. ЦК ВЛКСМ неодноразо-

во підкреслював важливість залучення студентства до різних видів громадського контролю. Про шляхи розвитку комсомольського контролю, зокрема про форми залучення до нього студентської молоді, йшла розмова на III Пленумі ЦК ВЛКСМ (1962 р.).

У деяких вузах країни створена і діє така важлива форма контролю, як «комсомольський прожектор», що увібрала в себе багато колишніх позитивних форм і методів комсомольського громадського контролю.

У Харківському державному університеті, політехнічному та інших інститутах міста комсомольські студентські організації здійснюють контроль за додержанням громадського порядку в парках, скверах, на вулицях. Студенти університету, педінституту підтримують зв'язки з дитячими трудовими виправними колоніями. Комсомольці Московського енергетичного інституту створили спеціальні групи по боротьбі з спекуляцією радіодеталями [6, 76—77]. Все більше студентів беруть участь у виконанні завдань органів народного контролю, зокрема вузівських груп сприяння контролю.

Разом з тим масштаби і рівень залучення студентської молоді до різних видів громадського контролю порівняно невеликі. Вони не відповідають сучасним можливостям і потребам суспільства. На це вказували й відповідальні працівники Комітету народного контролю СРСР [7, 25].

Безсумнівно, що серед студентської молоді знайшлося б чимало активних помічників органам народного контролю. При цьому слід враховувати, що характер роботи органів народного контролю такий, що вони потребують допомоги спеціалістів найрізноманітніших профілей. При визначенні завдання тому чи іншому студентові враховувались би як його спеціальність, так і особисте бажання, досвід.

На нашу думку, студентів треба було б залучити до роботи бюро скарг, що існують при комітетах народного контролю. Така робота допомагала б їм набувати навичок роботи з людьми, чого часто не вистачає молодим спеціалістам. Допомогаючи партії боротися з негативними явищами в роботі окремих ланок державного апарату, студенти знайомились би з тим, якою саме повинна бути організація праці в радянській установі, на заводі чи підприємстві, що значить ленінський стиль роботи, культура праці тощо. Знайомство майбутніх командирів виробництва з повсякденними запитами трудящих, з порядком оформлення громадян на роботу, звільненням з роботи, недоліками, що інколи трапляються при розв'язанні цих проблем, з порядком нарахування пенсії, одержання житла, влаштуванням дітей в ясла чи дитячі садки, безумовно, стали б в пригоді в їх майбутній роботі.

Залучення студентів до громадського контролю не тільки в межах свого учбового закладу має велике виховне значення. Воно допоможе виконати завдання, поставлене В. І. Леніним, який вчив так будувати життя, щоб кожен громадянин, кожен свідомий робітник відчував себе господарем не тільки на своєму заводі, а представником країни, відповідальним за все, що відбувається навколо. На важливість цієї роботи вказується в Тезах ЦК КПРС, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна [2].

Таким чином, участь студентів у громадському контролі є однією з важливих форм громадсько-корисної діяльності, засобом комуністичного виховання, формування комуністичного світогляду, свідомого ставлення до праці, засобом виховання непримиренності до чужих поглядів, ворожої ідеології.

Питання про шляхи дальшого залучення студентства до громадського контролю заслуговує уваги відповідних державних і громадських установ. Необхідно чітко визначити і розширити права органів студентського громадського контролю. Положення про групи сприяння народному контролю у вузах слід було б розширити і конкретизувати таким чином, щоб передбачити значно більше залучення студентської молоді до участі в громадському контролі. Активну участь студента в роботі групи сприяння контролю треба вважати його основним громадським дорученням. Участь у діяльності органів народного контролю допоможе майбутнім спеціалістам скоріше включитися в багатогранне життя трудових колективів.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, 4, т. 28, 33.
2. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС, р. IV.
3. Деятельность органов партийно-государственного контроля по совершенствованию государственного аппарата. (Сб. документов, М., изд-во «Мысль», 1964).
4. З досвіду діяльності органів партійно-державного контролю України по залученню мас до управління державою (1923—1934 рр.). (Зб. документів і матеріалів). Держполітвидав України, 1959.
5. «Бюлетень ЦКК КП(б)У і НК РСІ УРСР», 1928.
6. В. В. Мальков. Общественный контроль в советском государственном управлении. Изд-во МГУ, 1965.
7. И. И. Митрофанов. Виды проверок и методы их организации. Госполитиздат, М., 1969.
8. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 5, спр. 254, арк. 13.
9. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 7, спр. 685, арк. 3, 13.

В. І. ЛЕНІН ПРО ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ МІСТОМ І СЕЛОМ

Є. М. Воробйов

В. І. Ленін, надаючи великого значення розвитку економічної думки, глибоко дослідив економічні проблеми капіталізму, розробив теоретичні й практичні питання будівництва соціалістичної економіки.

Вивчаючи економічні відносини між містом і селом у класово-антагоністичному суспільстві, В. І. Ленін бачив у них перш за все відносини експлуатації, відносини пригноблення села капіталістичним містом. «...Експлуатація села містом, — підкреслював В. І. Ленін, — ці повсюдні супутники капіталізму» [1, 2, 199].

У рецензії на працю К. Каутського «Аграрне питання» В. І. Ленін писав: «Міста все більше й більше експлуатують села, віднімаючи найкращі робочі сили у сільських господарів, висмоктуючи все більшу частку багатства, вироблюваного сільською людністю» [1, 4, 77], у другій своїй статті-рецензії «Капіталізм в сільському господарстві» він вказує на умови економічної експлуатації села капіталістичним містом. Знаменно, що за сучасного капіталізму ці умови далі використовуються капіталістичним містом для економічної експлуатації села. Це і «...рента, що проживається в містах, податки, проценти за позики в міських банках...» [1, 4, 126].

Слід відзначити, що економічні відносини між містом і селом в умовах класово-антагоністичного суспільства В. І. Ленін досліджував у нерозривному зв'язку з другою економічною проблемою капіталізму — протилежністю між містом і селом. Економічні відносини — це одна з найважливіших сторін даної проблеми, що визначає інші її сторони.

Протилежність між містом і селом залишається актуальною проблемою і в сучасній економічній науці, теорії наукового комунізму. Це пояснюється багатьма причинами. По-перше, тими процесами, що відбуваються у країнах, які розвиваються. Ті з них, що обрали некапіталістичний шлях розвитку, рано чи пізно будуть розв'язувати завдання ліквідації протилежності між містом і селом. По-друге, новими явищами в економіці розвинених капіталістичних країн, викликаними науково-технічною революцією, що примушує по-новому розглядати окремі аспекти проблеми.

Питання протилежності між містом і селом викликає інтерес ще й тому, що серед радянських економістів немає єдиної думки з приводу суті цієї проблеми в умовах сучасного капіталізму.

Багато авторів протилежність між містом і селом розглядають як протилежність інтересів населення міста і села. Одні вважають економічною основою цього явища експлуатацію села

містом. Інші розглядають його як протилежність між капіталістичними і докапіталістичними формами експлуатації, дехто бачить суть цього явища в економічному відставанні села від міста.

Як відомо, питанню протилежності між містом і селом багато уваги приділяли класики марксизму-ленінізму. Ця протилежність є однією з найглибших суперечностей класово-антагоністичного суспільства.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що «відокремлення міста від села, протилежність між ними» є саме тим, що властиве капіталізму [1, 2, 199].

У роботі «Вибори до установчих зборів і диктатура пролетаріату», відзначивши економічну та політичну нерівність міста і села, він вказує, що «це — факт неминучий при капіталізмі...» [1, 30, 231].

Зміст протилежності між містом і селом неправомірно зводити до якоїсь однієї групи факторів. В. І. Ленін, зазначаючи, що ця протилежність «...становить загальне і неминуче явище всіх країн з товарним виробництвом і капіталізмом», бачив виявлення її у перевазі міста над селом «...і в економічному, і в політичному, в інтелектуальному, і в усіх інших відношеннях» [1, 2, 199].

В. І. Ленін не тільки теоретично обґрунтовував необхідність ліквідації протилежності між містом і селом в умовах суспільства «асоційованих виробників», але і визначив шляхи подолання її в умовах соціалізму.

У праці «Аграрне питання» і «критики Маркса» В. І. Ленін підкреслює настійну необхідність включення «... в свою програму дій... знищення відмінності між містом і селом» [1, 5, 131]. Пізніше в проекті програми РКП(б) він вказував: «З огляду на те, що протилежність між містом і селом є однією з найглибших основ господарської і культурної відсталості села, ... РКП вбачає в знищенні цієї протилежності одно з корінних завдань комуністичного будівництва...» [1, 29, 115]. При цьому В. І. Ленін підкреслював, що знищення протилежності між містом і селом не може бути зведене до одного акту, що воно відбуватиметься внаслідок проведення цілого ряду заходів [див. 1, 5, 132].

Перетворення в життя ленінського плану побудови соціалізму, здійснення індустріалізації, колективізації та культурної революції — основа знищення протилежності між містом і селом.

Великого значення надавав В. І. Ленін дослідженню економічних відносин між містом і селом, пов'язаних з питанням виявлення передумов ліквідації протилежності між ними, необхідності знищення пригноблення села містом.

В. І. Ленін приділив багато уваги аналізу явища, характерного для всіх цивілізованих країн, явища, пов'язаного з економічними відносинами міста і села, — зменшення землеробського населення за рахунок індустріального. У роботі «До характерис-

тики економічного романтизму» він підкреслює прогресивну сторону даного процесу в капіталістичних країнах. Розвиваючи вчення Маркса, який бачив у факті зростання міського населення, що нагромаджується у великих центрах капіталістичного виробництва, накопичення історичної сили руху суспільства, В. І. Ленін показав об'єктивну необхідність цього явища як умови усунення протилежності між містом і селом [див. 1, 2, 200].

Це положення В. І. Ленін також підкреслює у своїй праці «Перли народницького прожектерства», коли відзначає, що у словах Маркса — «ясно виражено визнання *прогресивності* того процесу відтягання населення від землеробства до промисловості, від сіл до міст, який є однією з найхарактерніших ознак капіталістичного розвитку» [1, 2, 437].

Великого значення В. І. Ленін надавав прогресивному впливу промисловості, яка зближує пролетаріат міста і села, породжує нові для капіталізму форми економічних відносин. У роботі «Розвиток капіталізму в Росії» він відзначає декілька напрямків, за якими виявляється вплив промисловості на сільське господарство, напрямків, що приводять до зміни відносин, які складаються між містом і селом у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання. «... По-перше, вона переносить взагалі на село той торговельно-промисловий уклад життя, який виробився спочатку в неземлеробських центрах; по-друге, вона створює рухливість населення і великі ринки наймання як сільських, так і промислових робітників; по-третє, запроваджуючи машини в землеробство, велика машинна індустрія приводить на село вправних промислових робітників, які відзначаються найбільш високим життєвим рівнем» [1, 3, 466]. Дальший розвиток машинної індустрії і всього капіталістичного виробництва, підвищення рівня його усупільнення створює матеріальні передумови соціалістичної революції, загострює антагоністичні суперечності капіталізму.

Після завоювання влади трудящими головне завдання пролетаріату В. І. Ленін бачив у тому, щоб знайти нові форми організаційних відносин, які б охоплювали планомірне виробництво і розподіл продуктів серед трудівників [див. 1, 27, 208—209]. Цілком природно, що налагодити нові відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання без науково обґрунтованих зв'язків між містом і селом неможливо. Саме тому В. І. Ленін, розробляючи принципи і методи побудови економіки країни, постійну увагу приділяв питанню економічних відносин між містом і селом. Якими ж він бачив ці відносини в умовах соціалістичного будівництва? У «Доповіді про продовольчий податок» Ленін вказував: «Якщо в країні, з переважанням селянського населення, відбувається робітнича революція, і фабрики, заводи і залізниці переходять в руки робітничого класу, то в чому повинна полягати суть економічних відносин між робіт-

ничим класом і селянством? Очевидно, в тому, що робітники, виробляючи на фабриках і заводах, які їм віднині належать, всі необхідні для країни, а значить і для селянства, як більшості населення, продукти, перевозять їх на своїх залізницях, на своїх річкових суднах, доставляючи їх селянству, одержуючи від нього всі надлишки з сільськогосподарських продуктів» [1, 32, 257].

Слід зазначити, що у даній статті не ставиться мета розглянути еволюцію поглядів В. І. Леніна на товарне виробництво при соціалізмі та пов'язані з цим його думки з приводу проблем продуктообміну — товарообміну між містом і селом в перші роки існування соціалістичної держави. З першого питання у нашій економічній літературі є багато протилежних поглядів. Ми поділяємо точку зору, висловлену у статті академіка К. В. Островитянова [2]. Що стосується іншого питання, то воно розглядалося, зокрема, на сторінках журналу «Экономические науки» [3]. Але слід підкреслити, що вже на IX Всеросійському з'їзді Рад Ленін говорив: «...не може бути іншого економічного зв'язку між селянством і робітниками, тобто землеробством і промисловістю, як обмін, як торгівля» [1, 33, 127].

В умовах перехідного періоду від капіталізму до соціалізму встановлення правильних взаємовідносин між містом і селом, між промисловістю і сільським господарством, що відповідали б вимогам економічних законів соціалізму, було дуже складною справою.

Необхідні були невтомні пошуки нових, відмінних від капіталістичних, форм економічних зв'язків, що сприяли б знищенню протилежності між містом і селом перш за все в економічному відношенні. В. І. Ленін бачив ці труднощі, вказуючи: «...ми беремося за найтрудніше: за фундамент дійсно соціалістичної економіки, за правильний товарообмін промисловості із землеробством» [1, 33, 8].

В чому ж полягав головний принцип такого обміну товарами між містом і селом? Основним в цих взаємовідносинах є принцип еквівалентності, який В. І. Ленін обгрунтував і теоретично, і практично. У статті «Нові часи, старі помилки в новому вигляді» він підкреслював необхідність «створення правильного державного продуктообміну, вигідного і селянинові і робітникові» [1, 33, 8]. Тільки у зв'язку з принципом еквівалентності В. І. Ленін підкреслював, що у продовольчому податку «...є частка того порядку, який один тільки уявляється правильним, а саме: обмін продуктів великих соціалістичних фабрик на продукти селянського господарства...» [1, 32, 258].

«Правильного обміну» між робітниками і селянами можна було досягти тільки при додержанні принципу еквівалентності. В. І. Ленін неодноразово протиставляв мету соціалістичної держави і капіталістичних елементів у економічних відносинах з селянством. На XI з'їзді РКПб він підкреслював, що змичка соціалі-

лістичної держави з селянською економікою на відміну від змички, яку встановлюють капіталістичні елементи,— не збагачення і нажива, а зміцнення економічної влади пролетарської держави. «Якщо ми капіталізм поб'ємо і змичку з селянською економікою створимо, тоді будемо абсолютно непереможною силою» [1, 33, 247]. Таким чином, при організації економічних відносин між містом і селом основою їх може бути тільки принцип еквівалентності. В іншому випадку «абсолютно непереможною силою» стати не можна.

Але історично склалося так, що в нашій країні цей принцип не завжди використовувався в повній мірі. В одному разі для цього були об'єктивні умови, в іншому — їх не було. Останнє пов'язане з фактами суб'єктивізму та волюнтаризму в економічній політиці, ігноруванням вимог економічних законів (зокрема, закону розподілу за працею, закону вартості та інших), засудженими Комуністичною партією як негативні явища, що гальмували дальший розвиток соціалістичної економіки.

Як відомо, В. І. Ленін рішуче виступав проти волюнтаризму в економічній політиці, зокрема, у відносинах між містом і селом. На VIII з'їзді РКП(б), коли В. І. Ленін говорив про відношення до середнього селянина, він підкреслював недопустимість суб'єктивізму і насильства в економічних відносинах. З цього приводу він писав: *«Немає нічого безглуздішого, як сама думка про насильство в галузі господарських відносин...»* [1, 29, 181].

Послідовне використання в практиці господарського будівництва ленінської теоретичної спадщини, ленінських принципів економічної політики, його теоретичних та практичних положень з питань економічних відносин між містом і селом є необхідною умовою створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 2, 3, 4, 5, 27, 29, 30, 32, 33.
2. «Вопросы экономики», 1969, № 1.
3. «Экономические науки», 1969, № 9.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА ВЛАДА»

М. Г. Жуган

Теоретичний аналіз будь-якого поняття, в тому числі і поняття «політична влада» передбачає вивчення його змісту, що включає в себе певні компоненти, складові частини, елементи.

Таке наукове дослідження елементів поняття «політична влада» дасть можливість виявити його суть. У даній статті піддаються аналізу тільки деякі з таких елементів, що на думку окремих авторів, будучи складовими частинами змісту поняття

«політична влада», є для нього специфічними і характеризують його як якісну визначеність.

Л. А. Григорян відносно цього пише: «В класовому суспільстві, де існують антагоністичні класи, вона (політична влада — М. Ж.) відокремлена від нього, здійснюється за допомогою спеціального апарату влади, тобто держави, а в безкласовому суспільстві зливається з ним, здійснюється безпосередньо самим населенням» [3, 42].

Л. І. Каск же, характеризуючи політичну владу, виділяє такі її ознаки: «Наявність категорій людей, єдиним призначенням яких є — управлінська праця, в тому числі управління іншими людьми: наявність в руках цієї категорії людей примусового апарату» [4, 72].

На думку М. М. Кейзерова, «кожне соціальне явище володіє якістю соціальної предметності, завдяки чому воно, взагалі, доступне вивченню... Істотною ознакою влади в класовому суспільстві є те, що вона втілена в певних соціальних і політичних установах, матеріалізується в них... Влада в класовому суспільстві, в дуже рельєфній і відчутній формі, володіє якістю соціальної предметності; цим вона, по суті, і відрізняється від влади в первісному суспільстві. Дійсно, первісний лад не знає особливих установ влади; існують органи управління громадськими справами на рівні роду, племені або союзу племен, але установи, в яких би матеріалізувалась влада, як особлива, постійна соціально-політична функція, тут ще відсутні. Примусові заходи, потреба в яких виникає час від часу в деяких виняткових випадках, здійснюються суспільством в цілому, апарату влади немає. Отже, одна з принципових відмінностей політичної влади від соціальної полягає в тому, що політична влада матеріалізується в особливих установах, які є носіями влади до володіння нею і її застосування виступає як специфічна функція цих установ» [5, 39].

Аналіз вищенаведених висловлювань дає підставу зробити такий висновок: основні ознаки політичної влади, завдяки яким вона відрізняється від влади неполітичної, є: 1) відокремлення влади від народу; 2) матеріалізація її в особливих установах; 3) наявність такої категорії людей, які тим і займаються, що управляють. Для підтвердження своїх доказів вищеназвані автори, як правило, наводять висловлювання Ф. Енгельса, зроблені ним при характеристиці політичної влади в праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Необхідно вяснити, чи є ці ознаки специфічними елементами змістовності поняття «політична влада» і наскільки аргументи авторів відповідають марксистсько-ленінському вченню про політичну владу.

Твердження, яке полягає в тому, що істотною ознакою політичної влади, на відміну від влади неполітичної, є її відокремлення від народу, заперечень не викликає. На цю ознаку неод-

норазово вказував Ф. Енгельс при характеристиці держави. Держава, за Енгельсом, «... створювала публічну владу, яка вже не збігалася просто-напросто з сукупністю озброєного народу» [1, 21, 110]. «Істотна ознака держави полягає в публічній владі, відокремленій від маси народу» [1, 21, 114]. «Друга відмітна риса (держави. — М. Ж.) встановлення публічної влади, яка вже не збігається безпосередньо з населенням» [1, 21, 164].

Але ми не згодні з тим змістом, який вкладають автори в поняття «відокремлення влади від народу». Вони вважають, що друга і третя ознаки влади входять до змісту поняття першого, тобто, якщо влада матеріалізована в особливих установах і здійснюється спеціально призначеними для цього посадовими особами, то вона відокремлена від народу. Суть поняття «відокремлення влади від народу» зводиться, таким чином, до того, що влада здійснюється не безпосередньо народом, а спеціальним апаратом влади.

Ми вважаємо, що матеріалізація влади в особливих установах і наявність посадових осіб, які займаються здійсненням влади, не можуть бути основою для доказу того, що влада відокремлена від народу, а тому ці ознаки не можуть характеризувати владу як політичну. Мова може йти тільки про наявність посадових осіб і установ, що здійснюють примус. Але примусові органи не тотожні органам влади. Для здійснення влади в класовому суспільстві необхідні особливі установи, під якими класики марксизму-ленінізму розуміли поліцію, тюрму, армію. Та влада в класовому суспільстві зводиться не тільки до карних органів. Якщо у період первісного ладу не було потреби в цих примусових органах, то вони стали необхідними для експлуататорського суспільства як засоби здійснення влади. В той же час розвиток виробничих сил, а відповідно й подальший поділ праці, тобто розвиток різних сфер суспільного життя, вимагали утворення різних органів по управлінню, по здійсненню влади. Адже пануючий клас здійснює керівництво не лише політичною, а й економічною, культурною й іншими сферами суспільного життя.

Для цього органи — поліція, суд, армія — не підходять. Ось чому виникають суспільні органи влади, які здійснюють управління в інтересах пануючого класу. Але оскільки здійснення такої влади наштовхується на опір народу, то виникає необхідність в примусових органах.

Саме ці органи не здійснюють влади, її здійснюють відповідні галузеві органи, але за їх діями стоять примусові органи. Таким чином, зовні примусові органи не здійснюють влади, але вони органічно пов'язані з ними і складають суть і істотність влади.

У безкласовому суспільстві примусові органи зникнуть, але залишаться органи влади і люди, що її здійснюють.

Аналізуючи первісне суспільство, в якому відсутня політична влада, Ф. Енгельс аж ніяк не заперечує постійний характер влади первісного суспільства і наявність спеціально уповноважених осіб для її здійснення. Характеризуючи грецький рід, Ф. Енгельс вказує, що організацією управління цих племен була рада, як постійний орган влади [1, 21, 100—101]. «Воєнний вождь народу — *rex basileus, thiudans* — стає необхідною, постійною службовою особою» [1, 21, 158].

Далі з аналізу первісного суспільства, зробленого Ф. Енгельсом, виходить, що первісний лад мав досить складну і чітку для того часу систему управління. На чолі роду стояв сахем, який вибирався із складу самого роду, його посада була постійною. Сахеми кожного роду утворювали раду фратрій, що в свою чергу утворювала раду племені, яка складалась із всіх сахемів і окремих вождів окремих родів.

К. Маркс в роботі «Конспект книги Льюїса Г. Моргана» вказує, що в афінського народу було три органи влади: 1) рада вождів; 2) народні збори; 3) головний воєначальник, басилевс. Безперервність існування ради вождів — основна риса суспільної системи афінян; їй належить вирішальна верховна влада. Рада була також законодавчим органом, яка представляла головні роди [див. 1а, IX, 142].

Наведені нами висловлювання К. Маркса та Ф. Енгельса вказують на повну безпідставність поглядів тих авторів, які стверджують, що в первісному суспільстві «апарат влади відсутній», що влада тут здійснюється безпосередньо самим населенням і випадково.

Заперечення постійного характеру влади в первісному суспільстві означає заперечення первісного ладу, а лад, як відомо, є не що інше, як система управління, тобто влада, за допомогою якої це суспільство було організаційно оформлене. Для того щоб суспільство могло функціювати, воно уповноважує для здійснення влади спеціальних осіб і утворює необхідні для цього органи. Тому союзна рада, рада фратрій і т. д. якраз і були тими органами влади, через які здійснювалось управління суспільством. У зв'язку з цим важно уявляється, щоб влада не була матеріалізована у відповідних установах. На це вірно вказує Кейзеров, підкреслюючи, що «кожне соціальне явище володіє якістю соціальної предметності». Але, роблячи наголос на слові «кожне», Кейзеров разом з тим заперечує предметно-матеріальний характер влади в первісному суспільстві.

Автор, очевидно, не підозрює, що другий його висновок суперечить першому. Адже якщо кожна влада повинна володіти властивістю соціальної предметності, то ним не може не володіти і влада у безкласовому суспільстві.

Уявлення про те, що нібито комуністичне суспільство буде керуватись безпосередньо всіма його членами без спеціально уповноважених на те осіб і створених установ, не може бути також переконалим. І те, що характерних для розвинутого суспільства установ у первіснообщинному суспільстві не було (мається на увазі класичних), зовсім не означає, що воно не було вільне від класової диференціації (бо класове суспільство породило лише примусові органи). Це пояснюється, з одного боку, незначним об'ємом суспільних відносин, що вимагають регулювання, і незначним ступенем їх зрілості, з другого боку. Даним кількісним і якісним характеристикам суспільних відносин відповідає і певний ступінь зрілості відносин, що їх організують. Тому не зовсім вірно було б проводити аналогію між характером влади первісного суспільства і владою комуністичного суспільства. Оскільки майбутня комуністична влада втратить політичний характер і буде виступати як форма управління економічними, соціальними і культурними процесами безкласового суспільства, то це зовсім не означає, що ця влада втратить своє організаційне оформлення і зникне професіоналізм—люди, які спеціально займаються управлінням. А проте цей висновок впливає не тільки з наведених вище висловлювань, а й з аналізу соціально-політичної літератури з цих питань, в якій мається на увазі, що управління майбутнім комуністичним суспільством буде здійснюватися по черзі всіма його членами, а не окремими людьми, спеціальними прошарками або групами людей. Так, В. П. Корнієнко твердить, що в майбутньому суспільстві основним буде не соціальний поділ праці по управлінню, на якому засновується державне управління, а лише зміна праці. І що для комуністичного громадського самоуправління характерне здійснення громадських функцій не при допомозі професіонально керуючих осіб, а в порядку суміщення трудової діяльності [6, 5—21].

Аналогічна точка зору і у В. В. Ніколаєва. Він пише: «Поступово зійде зі сцени категорія людей, професіональним обов'язком яких є управління. Всі члени суспільства будуть залучатися до почергового виконання обов'язків по управлінню його справами» [7, 491]. У даному випадку випускається з виду та обставина, що проходить постійне ускладнення процесу управління в результаті подальшого розвитку суспільних відносин. Адже майбутнє безкласове суспільство передбачає дуже високий ступінь розвитку виробничих сил і на їх основі—всіх видів суспільних відносин, управління і регулювання якими буде характеризуватися особливою складністю. Внаслідок цього суспільство не зможе обійтись без спеціальних органів влади і відповідних професій для її здійснення. Управління в даному випадку буде виступати як самостійна функція і здійснюватись буде не всіма, а тільки висококваліфікованими, знаючими управління людьми.

Піддаючи критиці М. Бакуніна щодо соціальної організації майбутнього суспільства, К. Маркс аж ніяк не зв'язував зникнення всякого поділу праці по управлінню із зникненням держави в сучасному політичному значенні слова.

Він писав: «Невже, наприклад, у професійній спілці вся спілка становитиме свій виконавчий комітет? Невже на фабриці зникне всякий поділ праці і різні функції, що з нього випливають? А при бакунінській побудові «знизу вгору» хіба всі будуть «вгорі»? Адже тоді не буде ніякого «внизу». Невже всі члени громади будуть в однаковій мірі відати загальними інтересами «області»?» [1, 18, 589].

В. І. Ленін звертав увагу на те, що мистецтво управління не природне в людях, а дається з досвідом [див. 2, 26, 177] і що для оволодіння ним необхідно вчитись. Говорячи про роботу РК, Ленін писав: «Вони повинні скласти іспит на знання нашого держапарату...; на знання основ теорії в питанні про наш держапарат, на знання основ науки управління...» [2, 33, 433].

Звідси випливає, що управління становить певну галузь науки і, природно, суб'єктом здійснення влади можуть бути особи, які оволоділи цим мистецтвом управління. А для цього потрібні час і досвід. І навряд чи будь-хто, досягши повноліття, зміг би управляти. Управління, на наш погляд, не змогли б здійснювати також і люди, зайняті в інших сферах життя. За бігом часу вони були б не в змозі оволодіти складністю науки управління. До того ж прагнення до широкої участі в управлінні було б і економічно, і практично не вигідно і нерозумно. Ми і зараз спостерігаємо зростаючу складність і потребу в управлінні економічними і соціальними процесами, що породжуються науково-технічною революцією.

Отже, влада в безкласовому суспільстві, будучи неполітичною, передбачає відповідну організаційну форму, а також наявність посадових осіб, що займаються тільки здійсненням влади. Суспільство завжди змушене виділяти із свого середовища спеціальних людей для здійснення управління. І щоб таке управління було ефективним, ці люди створюють для цього спеціальний орган, де кожний виконує певну функцію, що є частиною загальних задач управління. Орган управління, тобто орган влади, є необхідним для управління і координації всіх сфер суспільного життя.

Таким чином, під органом влади в самій загальній формі треба розуміти частину колективу, класу або всього народу, на яку даним соціальним утворенням покладається функція управління. Це теж свого роду організаційно оформлене соціальне утворення, якому притаманна своя внутрішня влада. Тому факт матеріалізації влади в особливих установах, її організаційне оформлення, існування професій по управлінню ще не свідчать про те, що влада відокремлена від народу і, таким чином, має

політичний характер. Деякі ж автори вважають, що відокремлення влади від народу є не що інше, як представницька форма її здійснення, на відміну від влади в безкласовому суспільстві, де вона здійснюється безпосередньо. Але ж влада в класовому суспільстві відокремлена від народу зовсім не тому, що має представницьку форму здійснення, матеріалізується в спеціальних установах і т. д.

Поняття «народ», як і всяка інша соціологічна категорія, є поняттям історичним, бо при переході від однієї соціально-економічної формації до іншої із заміною соціально-класової структури і характеру взаємовідносин між класами суспільства змінюється і зміст цього поняття. До складу народу класики марксизму-ленінізму включали ті соціальні групи, які були зацікавлені в здійсненні завдань прогресивного розвитку. З другого боку, обов'язковою ознакою включення до складу народу тих чи інших класів і прошарків суспільства є те, що всі вони є трудящі і живуть за рахунок своєї праці. Тому відокремлення влади від маси народу класики марксизму-ленінізму розуміли зовсім не як існування якоїсь самостійної, відособленої від народу влади. Вона відокремлена не від суспільства, а від народу, від трудящих. Вона чужа їм, і не тільки не виражає їх волі, а навпаки, вона направлена на придушення цієї волі. Така влада відокремлена від народу, бо не виражає його інтересів, і тільки в цьому понятті ми можемо розуміти цей термін. У той же час вона не відокремлена від класу експлуататорів, знаходиться з ними в органічній єдності. Так само і в безкласовому суспільстві влада не може бути відокремленою від народу. Вона виражає його інтереси в цілому.

Щодо влади, відокремленої від народу, то це буде політична влада, яка, на відміну від влади, не відокремленої від народу, — неполітичної — повинна мати певні властивості і методи.

Таким чином, влада, відокремлена від народу — це така влада, що виражає інтереси не всього суспільства, а лише його частини — класу. Це головне, що відрізняє владу, відокремлену від народу, від влади, що співпадає з ним, тобто політичну від неполітичної. Отже, ознака влади — «відокремлення від маси народу» — є основною, але це зовсім не означає, що влада організаційно оформлена, адже організаційне оформлення влади характерне для будь-якого суспільства. Мова може йти тільки про різний ступінь організації, що аж ніяк не свідчить про відокремлення влади від народу, і таким чином про її політичний характер. Головне полягає в тому, кому ці організаційні форми і люди служать — всьому суспільству чи тільки певному класу. Якщо ці організації служать всьому народу й підлягають йому, то ніякого відокремлення влади немає. Звідси головною відмінною рисою політичної влади від неполітичної є те, що вона здійснюється не всім народом, а його частиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21.
1а. Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. IX.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 26, 32.
3. Л. А. Григорян. Советы — органы власти и народного самоуправления. М., 1962.
4. Л. И. Каск. К вопросу о функциях государства. В кн. «Вопросы государства и права», М., 1964.
5. М. М. Кейзеров. О соотношении понятий «социальная» и «политическая власть». «Вестник ЛГУ, серия экономики, философии и права», вып. 1, 1966, № 5.
6. В. И. Корниенко. Общественное разделение труда и переходный период к коммунизму. М., 1960.
7. В. В. Николаев. Советское социалистическое государство. М., 1968.

ПРИРОДА І СУТЬ ЕСТЕТИЧНОГО

В. С. Манєшин

Для людини і багатьох тварин, особливо найвищих, характерні одні й ті самі види розсудкової діяльності. «У нас спільні з тваринами, — писав Ф. Енгельс у «Діалектиці природи», — всі види розсудкової діяльності: *індукція*, *дедукція*, отже, також *абстрагування...*, *аналіз* незнайомих предметів (вже розбивання горіха є початок аналізу), *синтез* (у випадку хитрих витівок у тварин) і, як сполучення обох, *експеримент* (у випадку нових перешкод і при скрутних становищах)» [1, 20, 500].

Проте, якщо розсудкова діяльність властива не тільки людині, але й у своїх головних рисах і найвищим тваринам, то розум — винятково людська здатність до пізнання суперечливих зв'язків, законів і закономірностей дійсності, до її перетворення, зміни в інтересах суб'єкта, який пізнає. Індукція і дедукція, абстрагування, аналіз і синтез «за типом усі ці методи — отже, всі засоби наукового дослідження, що визнаються звичайною логікою, — цілком однакові у людини і у вищих тварин. Тільки ступенем (розвитком відповідного методу) вони різні. Основні риси методу однакові у людини і у тварини і приводять до однакових результатів, оскільки обидва оперують або задовольняються тільки цими елементарними методами. Навпаки, діалектичне мислення — саме тому, що воно має своєю передумовою дослідження природи самих понять, — можливе тільки для людини, та й для останньої лише на порівняно високому ступені розвитку...» [1, 20, 500]. В умовах розумного пізнання загальне поряд з виділенням з одиничного також абстрагується від усього конкретного. Це дозволяє зрозуміти його як закон, що керує великою кількістю одиничних предметів, розкрити суть, яка виявляється за допомогою різномірних явищ і тому виражає навколишню дійсність повніше й глибше. Оперуючи поняттям, розум разом з тим усвідомлює їх зміст і при-

роду, визначає мету і методи, засоби для їх досягнення, безмежно розширює можливості останніх, аналізує і синтезує поряд з об'єктами пізнання також знання про них, удосконалює і спрямовує практичну діяльність.

Здатність проникати в суть самого мислення, розуміти природу різноманітних форм і засобів пізнавальної діяльності, розширюючи можливості розуму, одночасно активізує його, підносить до творчо активного усвідомлення діяльності і не тільки наявної, але й такої, що може бути досягнута як у процесі розвитку, так і під впливом цілеспрямованої діяльності людини. Отже, розум є найвища форма теоретичного освоєння дійсності, її вінець, тісно взаємозв'язаний з розсудком і разом з тим вище останнього. «Розсудок визначає і твердо тримається за свої визначення; розум же, — писав Гегель, — негативний і діалектичний, оскільки він вирішує визначення розсудку в ніщо; він позитивний, оскільки породжує загальне і осягає в ньому особливе... У своїй істині розум є дух, який вище їх обох; він є розсудковим розумом або розумним розсудком» [3, 4].

Межі між розсудком і розумом відносні: розумним завжди є те, що одночасно є розсудковим. Після того, як розум досягне у своєму розвитку певного ступеня зрілості, він стає розсудком, який потім знов переходить в розум і так без кінця в міру заміни однієї системи знань іншою. Розум активний, розсудок пасивний, він тільки закріплює дане розумом на кожному етапі його руху до істини.

Завдяки своїй метафізичності розсудок додержується заданої розумом програми, а у випадку, коли не доповнюється розумом, то не виходить за необхідні для підтримання і збереження життя межі. Він не в змозі докорінно перетворити потреби, пов'язану з ними діяльність, супровідні їй стани, вирвати їх з наявних відносин і матеріальних інтересів, створити систему нових, змістовніших, не обмежених утилітарними цілями понять. Винятком з цього правила не є і людина на початковій стадії свого розвитку.

Відчуття як початкова форма психічного відображення забезпечує елементарну пристосовну діяльність тваринних організмів. Ускладнення в процесі еволюції нервового апарату супроводиться ускладненням взаємодії із зовнішнім середовищем. Удосконалюється споглядальна здатність, з'являються зародки інтелекту, розсудок і асоціативна діяльність — усвідомлення на основі колишнього досвіду зв'язків між різними предметами, між предметами, з одного боку, і явищами, що їх супроводять, з другого. Найвищі тварини за ознаками дотику, нюху, слуху і зору здобувають сигнали про близькість їжі, наближення ворога і т. п. фактори як у випадку безпосередньої взаємодії з ними, так і з явищами, процесами, що їх супроводять.

Поява і розвиток усвідомлення дійсності, в умовах якого тварина з метою збереження і підтримання своєї життєдіяльності значно розширює коло об'єктів, що сприймаються і оцінюються, обумовлюється також змінами системи органів чуття. Слух і зір поступово висуваються на провідне порівняно з іншими сприймаючими приводами або рецепторами місце і в умовах безперервно зростаючої спеціалізації останніх доповнюються ними і самі доповнюють їх. Так, зір дає відомості про форму, колір, віддаленість предметів, слух — про звукові коливання цих предметів, нюх — про зміни в навколишньому повітряному середовищі, дотик — про їх доторкання до тіла, температуру і т. д. Але дотик може дати також відомості про величину і форму предметів, завдяки чому на основі доступних для дотику властивостей речі часто виникає її зоровий образ і навпаки. Особливо велике значення в такій взаємодії має колишній досвід: спираючись на нього, тварина з відчуття тієї чи іншої властивості може одержати уявлення про інші властивості речі, про річ в цілому. Відчуття всіх інших властивостей в даному випадку виникає за асоціацією — свідомість тварини з різних відчуттів як безпосередньо даних, так і тих, що нагромаджені в процесі життєдіяльності, в минулому досвіді, будує цілісні образи предметів і явищ в нерозривній єдності їх ознак, просторових і часових характеристик, виділяє з них істотні загальні властивості і створює найпростіші поняття.

Здатність до просторового сприйняття звуку і розрізнення його тембру, просторового і кольорового бачення, що реалізується в процесі удосконалення слухових і зорових сприймаючих рецепторів і відповідних відділів центральної нервової системи, не виключаючи діяльності інших рецепторів, незмірно розширює межі і можливості тварин відносно їх орієнтації в навколишньому середовищі, що безперервно змінюється. Розум з його системою сприйняття, уявлень, понять і суджень перетворює цю можливість в реальність і здійснює диференціацію сприйманих об'єктів на корисні або шкідливі для життєдіяльності за їх зовнішніми ознаками, тими зовнішніми зв'язками, які стали здобутком тварини в минулому або в даному досвіді.

Відчуття, що надходять через різні рецептори організму, супроводяться емоціональним фоном, емоціональним компонентом рефлексу, станами задоволення — незадоволення організму в зв'язку з певними впливами на нього. Повторення їх зрештою приводить до виникнення конкретних вимог свідомості до предметів, явищ і процесів середовища з точки зору їх здатності викликати позитивні емоціональні хвилювання, що стимулюють пошук та інші виявлення активності в даній ситуації, в тому числі такі, як спів самців «у період кохання», забарвлення гнізда тощо. У процесі історичного розвитку вони закріплюються і перетворюються в особливу потребу у вдоволенні, що відріз-

няється від існуючих утилітарних потреб і разом з тим залежить від них.

Тварина вдовольняється тільки через задоволення інших життєво важливих для неї вимог. Вона не має і не потребує особливого, спеціально призначеного для цієї мети органу. Не мають переваг в цьому відношенні які-небудь рецептори або групи рецепторів організму: стан вдоволення може супроводитися слуховими і зоровими, смаковими, нюховими, дотиковими, температурними, вестибулярними та іншими видами відчуття.

Якщо прагнення звести до мінімуму негативні впливи є виявом консервативної тенденції збереження життя, стабілізації відношення живих істот до зовнішнього середовища, то пошуки всього необхідного для існування заміняють спокій стимулюючою індивідуальні та видові зміни активністю. Потяг до приємного підкріплює її додатковим збудженням і зміцнює, сприяючи тим самим найкращому пристосуванню до зовнішніх умов. Потреба у вдоволенні виявляється біологічно доцільною і одночасно обмеженою цим її призначенням через нездатність керуючого нею розуму змінити задану програмою життєдіяльності і зафіксовану в ході еволюції схему. Заздалегідь визначеними цілями стримує розум і активність, яка у тварин і предка сучасної людини не виходить за межі шаблону і витрачається здебільшого на інстинктивні дії. Становище не змінюється і тоді, коли мислення, залишаючись розсудковим, піднімається на вищі ступені абстракції. Через свою метафізичність воно не може вивести потреби з їх біологічної примітивності і порушити автоматизм в оперуванні ustalеними в актах задоволення поняттями. Це завдання здатне вирішити тільки мислення одночасно розсудкове і розумне.

Системність і строгість, догматизм розсудку розум доповнює пошуками цілеспрямованих виходів за існуючу систему знань, принципово нових досягнень в теоретичному освоєнні дійсності. Творчо активного характеру надає розум і практичним діям людини, її праці, у процесі якої мозок перетворюється в ще складніший аналізатор зовнішнього і внутрішнього середовища. Формуються нові вимоги до нього, змінюються і якісно перебудовуються існуючі, збагачується внутрішній світ, ускладнюються і урізноманітнюються емоціональні стани, з найпростіших емоцій складаються їх комплекси. Як зазначав К. Маркс, вся так звана всесвітня історія є не що інше, як породження людини людською працею [див. 2, 598].

У знярядь праці, що мають вигляд грубих кусків дерева або уламків каміння, людина спочатку змінює зовнішню форму і одержує вигреш у силі, необхідній для збільшення виробництва засобів існування. Біологічні, успадковані від тваринних предків потреби починають задовольнятися повніше, іншими способами і засобами, що вносять відповідні поправки і в сферу

вдоволення. Вона перетворюється якісно, усвідомлюється, розширюється, і виявляється в історично затверджених слідом за розширенням природних потреб бажаннях, прагненнях, інтересах, прогрес яких супроводиться новими виявленнями активності індивідууму, спонукає його до все тіснішого спілкування з природою та іншими людьми, до певної системи поведінки. «...Оскільки потреба одного індивідуума не має для іншого егоїстичного індивідуума, у якого є засоби для задоволення цієї потреби, ніякого само собою зрозумілого смислу, тобто не перебуває ні в якому безпосередньому зв'язку з задоволенням потреби, то кожний індивідуум повинен створити цей зв'язок, стаючи в свою чергу звідником між чужою потребою і предметами цієї потреби. Таким чином, *природна необхідність, властивості людської істоти*, хоч би в якому відчуженому вигляді вони не виступали, *інтерес* — ось що зчіплює одного з одним членів громадянського суспільства» [1, 2, 128].

Одночасно закладаються основи духовної культури, спочатку дуже примітивної, але вже відокремленої від матеріальної діяльності людей, від їх матеріальних суспільних відносин.

У процесі подальшої еволюції людини духовні фактори, залишаючись залежними від практичного інтересу, який породив і в кінцевому рахунку визначає їх, разом з тим все частіше починають випереджати його, набувають відносно самостійного значення і закріплюються як найвищі потреби. Це — потреби в спілкуванні, в правилах і нормах людського співжиття, в істині, правді та інших виявленнях людської активності на порівняно високому ступені її розвитку. Особливе місце серед них займає потреба в насолоді, що пізніше дістане назву естетичної і стане початком естетичного відношення людини до дійсності. Потреба у вдоволенні задовольняється актами, що безпосередньо забезпечують життєдіяльність організму, і супроводиться збудженнями, для яких достатньо нервових центрів тварини. Нагодування приводить останню в приємний стан і робить байдужою до їжі до тих пір, поки нестача її знову не буде актуальною і не виявиться у формі імпульсів, що спонукають до пошуку, оцінки і повторного споживання їжі. Перебудова біологічних потреб, перетворення їх в соціально забарвлені людські потреби сприяє посиленню інтенсивності задоволення, але зберігає цільове призначення останнього, залишає в необхідній для біологічного існування ролі стимулу всіх життєво важливих функцій.

Найвищі потреби людини виникають в умовах її суспільного буття і підкріплюються мотивами благородства, служіння людям, самопожертви, кохання, потягом до пізнання загадок навколишньої дійсності. Задоволення подвигом або виконанням обов'язком, радість відкриття та інші ідеальні форми заохочення зміцнюють емоціональні хвилювання, викликають стан най-

вищого вдовolenня або насолоди. Прагнення до повторення їх поступово перетворюються в особливу потребу, до орбіти якої входить все багатство найвищих потреб, потреба у вдовolenні як її вихідна форма, а сама насолода досягається їх задоволенням. Протилежні насолоді стани страждання або огиди з'являються в разі незадоволення потреб або невідповідності характеристик об'єкта вимогам до нього.

Потреба в насолоді — соціально набута потреба. Своїм становленням вона зобов'язана психіці і творчій активній діяльності людини, її здатності до розумового пізнання, усвідомленого ставлення до дійсності, аналізу результатів впливу останньої, їх збагаченню і зміцненню поглядами і потягами, настановами поведінки, існуючою системою понять і оцінок, прагненнями і інтересами, усвідомленими емоціональними хвилюваннями. Це підносить її над потребою у вдовolenні, вносить зміни в структуру останнього, сприяє трансформації його найвищих виявлень у насолоді і ставить потребу в останній в прямий зв'язок з усіма матеріальними і духовними потребами.

Як сукупність норм і правил людського співжиття моральна потреба обов'язково супроводиться у процесі свого задоволення певними емоціональними станами, що позначають ступінь її вирішення і одночасно дають насолоду або страждання, тобто задовольняють і потребу в насолоді. Так само стани насолоди або страждання виникають при задоволенні інших потреб незалежно від того, чи йдеться про потребу в їжі, чи пізнання, про сам процес задоволення чи його результат. Насолоду або протилежний їй стан може викликати не тільки зовнішній вигляд їжі, але й її смак, запах, процес споживання, навіть супровідні йому обставини, зовнішні умови і ступінь задоволення потреби в їжі. Так само і в процесі пізнання — думка, гіпотеза, формула в даному випадку важливі і дають насолоду не тільки своєю формою, а перш за все змістом, тими зусиллями і пошуками, в результаті яких вони стали реальними і супроводилися певними відчуттями самого суб'єкта. Важкий і тернистий шлях до істини може давати насолоду не менше ніж вона сама.

Задоволення потреби в насолоді немислиме без різнобічної діяльності людини по пізнанню і перетворенню дійсності для задоволення її матеріальних і духовних потреб, в ізоляції від супровідних їй психічних процесів, емоціональних станів. Саме тому і створюються умови для насолоди як процесом самої праці, так і її результатами, зберігаються органічні зв'язки між утилітарними і естетичною потребами, практичними інтересами і естетичною насолодою від різних аспектів відношення між людиною і природою і стосунків між людьми в процесі їх суспільно-історичної практики, фізіологічних виявлень самого організму. Торт може викликати насолоду не тільки тоді, коли

на нього дивляться, але й тоді, коли його їдять — і причину цього треба шукати не в якихось надуманих естетичних властивостях чи якостях, які не існували і не існують, а в тих дуже складних і своєрідних психічних процесах, які в умовах взаємодії з дійсністю викликають поряд із звичайними і стани насолоди, що виступають показником естетичного відношення людини до дійсності.

«Естетична насолода відрізняється від матеріального інтересу або практичного погляду на предмет, але не протилежна йому», — писав М. Г. Чернишевський [4, 46]. Виникнувши на основі матеріальних інтересів і практичних поглядів на дійсність, вона зберігає цей зв'язок і надалі, якщо не прямо, то в кінцевому рахунку залежить від них і як будь-яке відносно самостійне явище викликає зворотний вплив на основу, що породила його.

Естетична насолода — це виявлення певного стану людини, суб'єкта, і стану не пасивного, а дійового, активного. Збудження, що супроводять насолоду, здебільшого оформляються в конкретні вчинки і дії, спрямовані на пізнання і використання людьми з користю для себе і суспільства якостей і властивостей, зв'язків і відношень, предметів та явищ дійсності. Насолода, таким чином, за певних умов стає матеріальною силою, справляє відчутний вплив на життя людини і суспільства, формує і змінює їх буття, саму людину.

Зміст будь-якого об'єкта складає всі його елементи, процеси, тоді як форма виражається характером їх взаємозв'язку і організації. Зміст завжди оформлений, форма не можлива без змісту. Це дві сторони однієї і тієї самої суперечливої єдності: взаємопроникнення і взаємообумовленість змісту і форми — одна з них; можливість взаемовинятку — друга, що впливає з суперечностей між ними. Змісту належить вирішальна роль по відношенню до своєї форми. Форма утримує зміст в даному стані, забезпечує відносний спокій, стійке існування предмета і одночасно втілює в собі до певних меж всі зміни його змістів. Як тільки форма вичерпає свої можливості і виявиться нездатною йти услід за змінами, що відбуваються в змісті, вона перестає відповідати йому і перетворюється в гальмо розвитку, настає невідповідність форми змісту, розпочинається боротьба між ними, яка поряд з іншими внутрішніми суперечностями є джерелом розвитку і закінчується відмиранням старої форми і переробкою змісту.

Суперечність між формою і змістом, що не виключає і відповідності між ними, має місце поряд з дійсністю також у пізнанні, в різних взаємовідношеннях людини із зовнішнім світом.

Пізнання, як і інші відношення людини до дійсності, завжди починається з явищ, зовнішніх сторін, форми і розвивається в напрямку суті, внутрішніх зв'язків і закономірностей, змісту.

Практично такий шлях часто призводить до відриву форми від змісту, до того, що на певний проміжок часу перед людиною постають тільки зовнішні сторони, форми об'єктів поза їх зв'язком із змістом і навпаки. Форма і зміст набувають для суб'єкта самодостатнього значення, стають в уявну незалежність один від одного, перетворюються в самостійні об'єкти оцінок, що не завжди змінюються навіть при умові відновлення порушеної взаємодії.

У своїх відношеннях до дійсності людина в ряді випадків задовольняється формою і навіть не ставить своїм завданням вихід за її межі. За таких обставин форма стає самостійним об'єктом естетичних відношень, дає насолоду незалежно від змісту, який, в свою чергу, може зайняти місце форми і так само ігнорувати її в зв'язку з вирішенням якого-небудь конкретного завдання, що не потребує взаємодії з цією другою стороною предмета. Подібні розриви між формою і змістом в естетичних відношеннях людини до дійсності, як і в інших, можливі, проте становлять виняток, а не правило. Закономірною є їх єдність, здатність разом представляти об'єкт і давати насолоду своїм одночасним впливом. «Форма позбавлена всякої цінності, коли вона не є форма змісту» [1, 1, 150].

Естетична потреба, як і інші потреби, формує комплекс певних вимог до об'єктів, передбачає їх пряму залежність від її задоволення. Насолоді передую оцінка і вона здійснюється свідомістю, а не органами чуття або рецепторами, стає можливою в результаті активної діяльності мислення, а не пасивної функції зв'язку організму з середовищем. Зміст і характер естетичної оцінки залежить від нагромадження знань і досвіду, рівня інтелектуального розвитку, духовного багатства особи, що найбільш повно виражає суть людини, її природу, до якої вона приходить тільки через освіту. Людський розсудок, а ще більше розум з його безмежними можливостями визначає симпатії і антипатії і збагачує їх судженнями та ідеями, ставить на місце звичних зв'язків і відношень інші, більше відповідні його поняттям про сучасне або майбутнє удосконалення дійсності, розширює межі і з'єднує разом пізнання, діяльність і насолоду, доповнює оцінки увагою до суті предметів, явищ та процесів і майже непомітним рухам внутрішнього світу самої людини.

Розум судить, оцінює все існуюче і тим самим передбачає насолоду, знаходить для неї необхідне зовнішнє виявлення в естетичних оцінках, суб'єктивність, відносність та історична мінливість яких гарантована самою їх природою, неповторністю від індивідуума до індивідуума, тим, що вони характеризують в кожному випадку саме дану людську особистість, а не людину взагалі. Про естетичні оцінки, як і естетичну насолоду та потребу в ній ні в якому разі не можна сказати, що вони не залежні від людини та її свідомості, навпаки, поза людиною і її

свідомістю, розумовою діяльністю і емоційним станом вони не існують і існувати не можуть. Інша думка, намагання зобразити естетичні оцінки як об'єктивні і автономні, не залежні від людини та її свідомості, неминуче пов'язані з ігноруванням природи і суті оцінок взагалі, з одного боку, і специфіки їх естетичного варіанту, з другого.

Емоціональні стани, що дають насолоду, залежать від властивостей і якостей предметів та явищ, від їх здатності задовольняти естетичну потребу, відповідати похідним від останньої вимогам, що часто служить підставою для характеристики естетичного акту як відображення естетичних властивостей і якостей речей. Однак не все, що уявляється для людини властивістю або якістю об'єкта, є таким насправді. Говорять, наприклад, про моральні якості, хоч мають на увазі здатність додержувати відповідні норми і правила людського співжиття, пишуть про естетичне почуття як властивість людини і плутають під прикриттям цієї містифікації діяльність органів пристосовного апарату з діяльністю оціночною, надають дійсності, що протистоїть свідомості, естетичних властивостей або якостей і не зважають на те, що в основі естетичних відношень до неї лежить потреба в насолоді, оцінки її відповідності цій потребі. Властивості і якості предметів і явищ в естетичних відношеннях пасивні, служать об'єктом, активним же виступає суб'єкт, людина, естетичні оцінки якої завжди суб'єктивні і залежать від рівня її освіти та інтелектуального розвитку, соціальних симпатій та антипатій, поглядів, світогляду в цілому, психічного стану, викликаного сприйняттям предметів, явищ і подій.

Значний вплив на естетичні відношення справляють асоціації, що пов'язують минулий досвід з новими уявленнями та поняттями про предмети, явища і процеси природи, про діяльність людей, суспільного життя у всіх його виявленнях, про внутрішній світ самої людини. Об'єднуючи певне коло думок і почуттів з приводу роз'єднаних в часі впливів, вони становлять багаж яскраво виявлених прихильностей, оцінок, понять і суджень особи, що значною мірою збагачує відношення людини до дійсності, розширює коло об'єктів пізнання і насолоди. За допомогою асоціацій існуючі зв'язки і відношення можуть сприйматися як символи нових зв'язків і відношень та супровідних їм думок емоціональних станів, почуттів.

Емоціональні стани, що виникають при задоволенні потреби в насолоді або естетичної потреби, складаються з тих самих елементарних емоцій, які супроводять процеси задоволення всіх інших потреб людини і складають її емоціональний досвід. Інших форм вираження вони не мають і як суто естетичні емоції, почуття не існують, а позначаються даними поняттями тільки в зв'язку з естетичною потребою, що породжує їх. Людина не має особливих органів чуття, рецепторів, що обслуговують її.

Слух і зір, смак і нюх, дотик та інші рецептори, що зв'язують людський організм із зовнішнім середовищем, служать єдиній меті і, викликаючи своєю діяльністю психічні акти, дають початок відчуттям та різним емоціональним станам, в тому числі такому, що несе насолоду. Спільна діяльність всього пристосовного апарату і особливо той факт, що вона забезпечується, спрямовується і координується центрами свідомості, доводить таку можливість і виключає поділ почуттів, рецепторів на нижчі і вищі. Не тільки слух і зір, а всі органи чуття здатні доставляти дані для задоволення естетичної потреби, одержання естетичної насолоди, але дані початкові, вихідні, що є відправною точкою, а не кінцевим результатом, первісною стадією, що служить потім основою для формування естетичного ідеалу і смаку, понять і суджень про прекрасне і потворне, підвищене і низьке, трагічне і комічне.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, 2, 20.
2. К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений. Госполитиздат, М., 1956.
3. Гегель. Сочинения, т. 5.
4. Н. Г. Чернышевский. Полн. собр. соч., т. 2.

ПРО ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ К. МАРКСА НА СПІВВІДНОШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

Г. М. Гук, Н. А. Парицький

Вивчення процесу вдосконалення соціальної структури радянського суспільства, її ролі і значення у різних галузях суспільного життя — важлива проблема наукового комунізму. Однією з малодосліджених сторін цієї проблеми є питання про вплив змін соціально-класової структури на дальший розвиток соціалістичної державності.

Щоб глибше зрозуміти механізм взаємодії соціальних і політичних суспільних відносин, необхідно звернутись до ідейно-теоретичної спадщини основоположників наукового комунізму, в якій визначені певні методологічні позиції аналізу вказаної сфери відносин. Ось чому автори даної статті прагнуть розкрити суть еволюції поглядів К. Маркса на співвідношення громадянського суспільства і держави. Це питання становить теоретичний і політичний інтерес, бо тісно пов'язане з процесом дальшого формування теорії наукового соціалізму Маркса і Енгельса, яку в нових історичних умовах творчо розвинув і збагатив В. І. Ленін.

Вперше про державу, як особливий устрій класового суспільства, К. Маркс говорить влітку 1842 р. в серії статей, де коментуються дебати в Рейнському ландтагу з приводу свободи друку, закону про крадіж лісу та в інших матеріалах, що їх публікувала «Рейнська газета».

Знаходячись ще на позиціях ідеологічної гегелівської філософії, згідно з якою держава являє собою втілення абстрактних принципів розуму, Маркс не вважав ідеалом абсолютистську пруську державу, як Гегель, а тільки виходив з принципу ідеальної держави, де кожен громадянин, підкоряючись її законам, підкоряється тим самим і природним законам людського розуму.

Ведучи на сторінках «Рейнської газети» уперту боротьбу з жорстокими законами пруської держави, що безсоромно нехтували інтереси «політично і соціально знедоленої маси» [1, 119] бідняків і відверто захищали інтереси поміщиків та лісовласників, Маркс дійшов висновку: державні закони не є безстороннім втіленням справедливості і розуму, а по суті являють собою знаряддя захисту приватних власників [1, 151].

Антинародна позиція Рейнського ландтагу, який зводив у закон інтереси приватних власників, переконала Маркса в тому, що «для забезпечення своєї влади над порушниками лісових правил ландтаг не тільки переламав праву руку і ноги, але ще й проколов йому серце» [1, 150]. Виходить, держава не тільки не захищає інтересів усіх людей, а діє відповідно до характеру приватної власності і для захисту її навіть порушує державне право, бо замість знищення державно-правових привілеїв власності надає їм громадянського характеру.

Виходячи з гегелівських філософських передпомилок, Маркс у розглядуваній період розв'язує соціальні питання з морально-правової точки зору і блискуче доводить, що ландтаг, як державна установа, нездатний до законодавчої діяльності, бо покликаний захищати певний приватний інтерес, який здобув верх над правом. А у зв'язку з тим, що інтерес — це беззаконний природний інстинкт, беззаконність не може видавати закони [1, 151]. Матеріальні інтереси різних класів німецького суспільства, що у всій наготі постали перед Марксом, завдання боротьби з прусько-юнкерським режимом спонукали його до вивчення більш глибоких зв'язків між суспільством, державою і правом.

У процесі дослідження цих питань Маркс дійшов висновку, що розв'язати соціальні проблеми тільки з правової точки зору, тобто шляхом зміни законів і державного устрою, не можна. Їх першопричину слід шукати в об'єктивній природі відносин, котрі «визначають дії як приватних осіб, так і окремих пред-

ставників влади і такі ж незалежні від них, як спосіб дихання» [1, 182]. Із наведених міркувань випливає, що тільки шляхом перетворення цих відносин можна розв'язати існуючі соціальні конфлікти.

Таким чином, К. Маркс, працюючи в «Рейнській газеті», за словами Ф. Мерінга, «спустився на тверду землю» і в суворій сутичці з економічними фактами пізнав недостатність ідеалістичних поглядів на суспільство і державу [3, 37—38]. В. І. Ленін охарактеризував цей етап у формуванні поглядів молодого Маркса як початок переходу «від ідеалізму до матеріалізму і від революційного демократизму до комунізму» [2, 59].

Теоретичний і практичний досвід, нагромаджений Марксом під час роботи в «Рейнській газеті», не тільки породив у нього сумніви в правильності гегелівської соціологічної концепції і, зокрема, вчення про державу і право, але й настійно вимагав критичного перегляду цього вчення. Об'єктом своєї критики Маркс обрав питання про співвідношення громадянського суспільства і держави, суть якого розглядається в праці Гегеля «Філософія права».

Навесні 1843 р. в Крейцнаху Маркс розпочинає свою роботу над рукописом «До критики гегелівської філософії права». Вивчення зв'язку матеріальних інтересів суспільства з державою дало можливість Марксу розвінчати тезис Гегеля про відношення сім'ї і громадянського суспільства до держави, суть якого полягала в тому, що сім'я і громадянське суспільство — наслідок не їх власного життєвого процесу, а навпаки, самі породжуються дійсною ідеєю, котра, спершу відчужуючи себе в сім'ї і громадянському суспільстві, в державі досягає своєї істинної суті. Якщо перекласти це положення на мову прози, то виходить, писав Маркс, що держава ділить себе на сфери поняття, якими є сім'я і громадянське суспільство, тобто держава породжує і визначає сім'ю, громадянське суспільство [див. 1, 212—213].

Зазначаючи, що цей тезис є згустком всієї містики гегелівської філософії права і гегелівської філософії взагалі, Маркс висуває протилежні йому положення про те, що в дійсності сім'я і громадянське суспільство — передумови держави, «вони самі себе перетворюють в державу. Саме вони є рушійною силою» [1, 213].

Після цієї принципової полеміки з Гегелем Маркс розпочинає детальне дослідження гегелівської організації держави. Він дає критичний аналіз розділу роботи Гегеля «Внутрішній державний устрій сам по собі» і детально розглядає питання про владу, государя, урядову і законодавчу.

Велике значення для правильного розуміння співвідношення громадянського суспільства і держави мали висновки Маркса, яких він дійшов у ході критики гегелівського тлумачення суті

державної влади і функцій. Всупереч Гегелю, який розглядав функції і сфери діяльності держави абстрактно, самі по собі, пов'язаними «зовнішньо і випадково» з тими індивідуумами котрим вони доручаються і котрі їх здійснюють, Маркс підкреслює: ця нісенітниця виникла у Гегеля через те, що він протиставляє державні функції і людську індивідуальність, в той час коли державні функції і є людськими функціями. Визнаючи суть особистості в суспільстві, указує, що особистість характеризує не абстрактні фізичні дані, а соціальні якості. А тому особистість (індивід) не «випадково» пов'язана з державними функціями, а ці функції є «не що інше, як способи існування і дії соціальних якостей людини» [1, 228, 229].

Таким чином, завдяки матеріалістичному підходу до визначення понять державної влади і функції, Маркс виділив найістотніший елемент — залежність держави, сфер її діяльності і функцій від соціального життя суспільства і тим самим показав, що держава визначається характером пануючих у суспільстві об'єктивних матеріальних і соціальних відносин.

Обгрунтувавши первинність громадянського суспільства і вторинність держави, довівши, що держава — спосіб існування певних соціальних якостей людини, Маркс накреслив лише загальну схему зв'язку між суспільством і державою. При цьому він не досліджує відносин внутрігромадянського суспільства, хоч думка дати аналіз цього суспільства вже визріває у нього.

Таким новим розумінням взаємовідносин між громадянським суспільством і державою Маркс керувався при дослідженні різних типів зв'язку між ними, поступового відчуження держави від громадянського суспільства.

Однак дальша робота над рукописом, як говорив про це сам Маркс, показала недостатнє знання конкретного історичного матеріалу, і Маркс припиняє її, щоб глибше вивчати історію походження і теорію держави для виявлення істинної природи всіх її форм в різні епохи і в різних країнах.

Про титанічну дослідницьку роботу Маркса в галузі вивчення всесвітньої історії, виконану протягом липня — серпня 1843 р., свідчать його «Крейцнахські зошити», що містять численні виписки з праць по історії Англії, США, Франції, Німеччини, Швеції, Польщі. Знаменно, що основна мета, якій підпорядковані ці виписки, замітки, зауваження, — вияснити зв'язок різних форм власності і характеру соціальної структури суспільства, його політичних установ [4, 5].

Використовуючи величезний фактичний матеріал, Маркс розкриває процес розвитку античного, середньовічного і буржуазного суспільства, держави і робить висновок, що історичний розвиток привів до перетворення політичних станів у соціальні, бо вже не відмінності в потребах і праці стають головними кри-

теріями, а гроші та освіта. Станові відмінності громадянського суспільства — відмінності виключно соціального, приватного життя, позбавлені політичного значення. У сучасному суспільстві, підкреслював Маркс, існує «протилежність громадянського і політичного життя... громадянське суспільство і держава відірвані одне від одного» [1, 287]. Цей розрив відбиває протилежність між соціальними відносинами і справжньою суспільною суттю, відокремлення приватних справ суспільства від загальних.

Глибоко і всебічно вивчаючи генезис приватної власності, Маркс подає її як втілення грубого, бездушного *приватного інтересу*, що становить основу громадянського суспільства і держави, бо тільки в ньому вона виражає свою незалежність і самостійність. Політична незалежність, закінчує Маркс, не впливає з самої суті політичної держави, вона — акциденція приватної власності, а «політичний лад на його вищому ступені є, виходить, *лад приватної власності*» [1, 311].

Важливо, що вже тут Маркс чітко розв'язує питання про взаємовідносини приватної власності і держави: «До чого ж зводиться влада політичної держави над приватною власністю? До власної влади приватної власності, до її сутності, яка доведена до існування. Що лишається політичній державі на протилежність дій сутності? Лишається *ілюзія*, нібито вона є визначальним, тим часом як вона є визначуваним» [1, 313].

Встановивши таким чином, що соціальні відносини громадянського суспільства, держава визначаються приватною власністю, Маркс дійшов висновку: саме приватна власність — головна причина відриву держави від громадянського суспільства і впливаючого з цього відчуження людини.

Однією з соціальних якостей людини є потреба проявляти себе у сфері як приватних інтересів, так і суспільних.

Однак у буржуазному суспільстві люди, ізольовані одне від одного приватними егоїстичними інтересами, не можуть жити відповідно до своєї суспільної суті, а тому змушені відчувувати цю суть в державі. Оскільки політична держава відірвана від дійсного соціального життя, остільки проявляти його в державі люди можуть лише ілюзорно, химерно. Держава тільки створює видимість втілення суті суспільства, для неї «*усвідомлена, істинна дійсність загальної справи є тільки формальною*» [1, 273]. Маркс вважає історично назрілим завдання повернути політичну державу в реальний світ, тобто відновити єдність держави і громадянського суспільства, держави і людини. Таке возз'єднання, на думку Маркса, можливе тільки при демократії, бо вона має своїм конкретним змістом суспільну суть і дійсну людину, єдність суспільного і державного життя.

Розвиваючи цю думку, Маркс указував, що для ліквідації відчуження у суспільстві і державі необхідно ліквідувати буржуазне суспільство і його державу і замінити їх новою соціально-політичною системою, в якій приватні інтереси стануть суспільними. Вказавши на хиби гегелівського розуміння поступового, еволюційного розвитку, за яким зміни носять тільки частковий характер, Маркс підкреслює, що «для встановлення нового державного ладу завжди потрібна була справжня революція» [1, 266].

Таким чином, критично переробляючи філософію Гегеля, протиставляючи їй соціальне і політичне життя, Маркс дійшов матеріалістичних висновків у своїх поглядах на природу суспільства і держави, на їх взаємовідносини. Суть цих поглядів у тому, що державу породжує громадянське суспільство. А оскільки її характер визначає приватна власність, остільки вона є знаряддям захисту інтересів приватних власників, а право — їхньою волею, зведеною в закон. З цього виходить, що приватна власність — основна причина відриву держави від суспільства і відчуження людини від держави. Ці висновки означали нову віху у розвитку світогляду Маркса, а саме, становлення справді наукової концепції суспільного розвитку.

З роботою «До критики гегелівської філософії права» тісно пов'язані статті Маркса «До єврейського питання», «До критики гегелівської філософії права. Вступ», опубліковані у лютому 1844 р. в «Німецько-французькому щорічнику», який вийшов у Парижі. У названих працях Маркс поглиблює свої дослідження суті буржуазного суспільства і політичної держави, їх взаємних відносин, основи самовідчуження людини.

Насамперед Маркс глибоко вивчає сучасне йому буржуазне суспільство і показує, що воно є тріумфом егоїстичної людини: в ньому панують зіткнення приватних інтересів, іде війна всіх проти всіх.

Вказуючи на істотний розрив між громадянським суспільством і державою, що викликав необхідність боротьби за його ліквідацію і «зняття» відчуження людини, Маркс одночасно підкреслює обмеженість політичної емансипації у рамках буржуазного ладу, її нездатність усунути відчуження людини і робить висновок: «політична емансипація не є ще людська емансипація» [1, 369].

У статті «До критики гегелівської філософії права. Вступ» Маркс розширює межі дослідження проблеми людської емансипації, її передумов і рушійних сил. Тут він уперше говорить про «класи громадянського суспільства» як про його частини [1, 394—397] і показує, що тільки боротьба між ними становить основний зміст процесу розвитку громадянського суспільства [1, 395]. З нових позицій класового поділу суспільства Маркс і розглядає умови здійснення людської емансипації.

Щонайперше він висуває завдання практичної підготовки її, тобто вироблення радикальної теорії і виявлення політичної сили, здатної провести людську емансипацію. Теорія, вказує Маркс, мусить всебічно обґрунтувати необхідність ліквідації всіх відносин, в яких людина принижена і поневолена; людська емансипація здійсниться у кожному народі тільки тоді, коли правильно виражатиме його потреби. А політичною силою, покликаною здійснити людську емансипацію, Маркс назвав пролетаріат — клас, що виник у процесі розкладу суспільства і не просто втратив якісь особливі права, а безправний взагалі, страждання якого безмірні, «універсальні». Сповідуючи про розклад існуючого світопорядку, пролетаріат, указує Маркс, лише розкриває таємницю свого власного буття. «Вимагаючи *заперечення приватної власності*, пролетаріат лише зводить у принцип суспільства те, що суспільство звало в *його* принцип, що втілено уже в *ньому*» [1, 397].

Визначивши матеріальні основи соціалістичної революції, Маркс ставить питання про необхідність поєднання революційної теорії з практикою боротьби революційного класу. «Подібно до того як філософія знаходить у пролетаріаті свою *матеріальну зброю*, так і пролетаріат знаходить у філософії свою *духовну зброю...*» [1, 397]. Так, було сформульовано одне з найбільших відкриттів у галузі наукового комунізму — обґрунтування *всесвітньо-історичної місії пролетаріату* як тієї суспільної сили, котра покликана здійснити соціалістичну революцію і створити нове суспільство.

Про роботи Маркса в «Німецько-французькому щорічнику» В. І. Ленін пише: «В своїх статтях у цьому журналі Маркс виступає вже як революціонер, що проголошує «нешадну критику всього існуючого» і зокрема «критику зброї», апелює до *мас* і до *пролетаріату*» [2, 29].

Початковий період формування поглядів Маркса на суть суспільства, держави та їх взаємовідносини був дуже плодотворним. Зіставлення ідеалістичних понять цих категорій з реальною дійсністю, насиченою гострою боротьбою різних класів суспільства за свої інтереси, показало Марксу вузькість морально-правової точки зору для глибокого аналізу суспільства і держави, що і зумовило його перехід до матеріалізму. З цих нових позицій Маркс дослідив процес суспільного розвитку і зробив принципові висновки:

1. Громадянське суспільство породжує державу, яка і визначається пануючими в суспільстві соціально-економічними відносинами. А через те, що їх основу становить приватна власність, і державний лад є лад приватної власності. Внаслідок цього буржуазна держава, формально виступаючи від імені всього суспільства, втілюючи немовби загальну суть людини, насправді ж є знаряддям захисту приватної власності, що і зна-

менує відрив громадянського суспільства від політичної держави.

2. Вираженням цього відриву є роздвоєння людини на члена громадянського суспільства і громадянина держави, що і приводить до розриву об'єктивно властивої людині якості проявляти свою соціальну суть у сфері і приватних інтересів, і суспільних. Так відчужується загальна суть людини. Тому історично назрілим є завдання ліквідації цього розриву, відчуження і надання людині можливості вести життя, відповідне її загальній суті. Розв'язати це завдання можна лише шляхом людської емансипації, головною умовою якої є ліквідація приватної власності як причини існуючих протилежностей.

3. Для здійснення людської емансипації необхідна цілеспрямована боротьба робітничого класу за революційне повалення буржуазного експлуататорського ладу, утвердження держави нового типу, справді демократичної. Головним наслідком дослідницької діяльності Маркса цього періоду був остаточний перехід від ідеалізму до матеріалізму і від революційного демократизму до комунізму [2, 59].

Об'єктивне відтворення висновків К. Маркса про суть суспільства, держави та їх взаємних відносин у його перших опублікованих працях має важливе значення особливо тепер, коли ведеться гостра ідеологічна боротьба проти різних фальсифікаторів марксизму, що намагаються детермінувати перехід Маркса до комунізму виключно його особистими якостями та іншими випадковими мотивами, протиставити молодого Маркса зрілому.

Подібні тлумачення еволюції поглядів Маркса, що ставлять за мету розвінчати їх об'єктивну значимість, свідчать про глибоку кризу буржуазної ідеології і безнадійність її позицій у боротьбі проти революційного марксизму, який дає справді наукову методологію дослідження соціально-класової структури суспільства і її взаємодії з державою.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 21.
3. Ф. Меринг. К. Маркс и Ф. Энгельс — создатели научного коммунизма. Политиздат, М., 1960.
4. Маркс — историк. «Наука», М., 1968.
5. Н. Л. Лапин. Молодой Маркс. Политиздат. М., 1968.

З ДОСВІДУ ПАРТІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД МІЖ XXII І XXIII З'ЇЗДАМИ КПРС

Ю. В. Іващенко

Марксистсько-ленінське навчання кадрів займає важливе місце в системі партійно-ідеологічної роботи. Про це перекон-

ливо свідчить як історичний досвід, так і сьогоднішня практика. В резолюції XXIII з'їзду партії по звітній доповіді ЦК КПРС зазначається: «З'їзд вважає насущним завданням партійних організацій серйозне поліпшення марксистсько-ленінської освіти членів партії... Усю систему партійної освіти треба підняти на рівень завдань сучасного етапу комуністичного будівництва» [3, 184].

Виконуючи постанови ЦК КПРС від 9 січня 1960 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» і від 5 травня 1961 р. «Про заходи по поліпшенню добору і підготовки пропагандистських кадрів», партійні організації України добилися значних успіхів у пропагандистській роботі. XXII з'їзд КПРС відкрив перед нами нові можливості для дальшого поліпшення політичного виховання людини. У Програмі КПРС вказується: «Партія вважає головним в ідеологічній роботі на сучасному етапі виховання всіх трудящих в душі високої ідейності і відданості комунізмові» [2, 102]. На основі рішень XXII з'їзду партійні організації України розгорнули активну діяльність по марксистсько-ленінському навчанню комуністів і безпартійних.

Обговорюючи підсумки XXII з'їзду КПРС, місцеві партійні організації накресливали конкретні заходи по поліпшенню ідеологічної роботи і політичної освіти зокрема. Так, на зборах Дніпропетровського обласного і міського активу в листопаді 1961 р. були вжиті заходи по організації широкої пропаганди і роз'яснення документів і матеріалів XXII з'їзду партії [15, 190]. Було вирішено провести семінари пропагандистів, лекторів з основних проблем, розроблених з'їздом, організувати нові цикли лекцій [8, 189], направити досвідчених пропагандистів у сільські райони для подання допомоги в пропагандистській роботі [8, 199]. Подібні заходи розробили всі обласні комітети партії. Вони були конкретним планом діяльності партійних організацій по дальшому удосконаленню політичного навчання комуністів.

1961/62 навчальний рік відзначився величезним потягом комуністів, широких мас робітників, інженерно-технічних працівників і службовців до політичного навчання. В основу роботи системи партосвіти було покладено вивчення матеріалів XXII з'їзду. У мережі партосвіти республіки матеріали з'їзду вивчало близько 4,5 млн. чоловік, серед них 3,2 млн. безпартійних, тобто в 14 разів більше, ніж до XX з'їзду КПРС [7, 110]. Поряд з політшколами, гуртками і семінарами широку популярність завоювали теоретичні й виробничо-економічні конференції, творчі дискусії, диспути, народні університети, цикли лекцій.

Партійні організації України особливу увагу зосередили на доборі, вихованні і навчанні пропагандистів. Було вжито заходів до поліпшення складу і кваліфікації пропагандистських

кадрів. При цьому партійні організації керувались вказівкою В. І. Леніна про те, щоб «поставити на службу комуністичної освіти сотні тисяч потрібних людей» [1, 31, 32]. Якщо в 1958/59 навчальному році в системі партосвіти на Україні працювало 103,6 тис. кваліфікованих пропагандистів [20, 4], то в 1962/63 навчальному році їх вже було 220 тис. Серед пропагандистів нараховувалося 150 тис. керівних працівників і спеціалістів народного господарства [18].

Активну участь у пропагандистській роботі беруть члени обкомів, міськкомів і райкомів партії. У 1961 р. число таких пропагандистів на Україні перевищило 16800. В ряді міст і районів Київської, Харківської, Запорізької, Донецької, Львівської областей пропагандистами були майже всі партійні працівники [16].

Поліпшилась підготовка пропагандистських кадрів через вечірні університети марксизму-ленінізму. На Україні в 1961 р. було 42 університети, де навчалось 12,5 тис. чоловік.

Однією з важливих форм підвищення кваліфікації пропагандистів були курси перепідготовки. Курси були п'ятиденними або десятиденними, проводились здебільшого напередодні початку занять. Була розширена підготовка пропагандистів і на річних курсах при райкомах, міськкомах партії. Відчутних успіхів добились будинки і кабінети політичної освіти. Позитивну роль у цьому відіграло розроблене відділом пропаганди і агітації ЦК КП України «Примірне положення про будинки політичної освіти обкомів і відповідних міськкомів партії». Воно визначало головні завдання будинків політичної освіти, вся діяльність яких спрямовувалась на організацію теоретичної і методичної допомоги пропагандистам.

Партійні організації республіки чимало зробили для підвищення якості політичного навчання. Добре організувала вивчення матеріалів ХХІІ з'їзду КПРС Київська міська партійна організація. Навчалось тут понад 300 тис. комуністів, комсомольців, безпартійних. Працювало більше 5 тис. гуртків з історії КПРС, філософії, політичної економії і конкретної економіки, початкових економічних гуртків, понад 3000 теоретичних семінарів. Гуртками і семінарами було охоплено понад 200 тис. чоловік. Близько 85 тис. чоловік працювали самостійно [9]. Для допомоги їм було створено десятки теоретичних семінарів і циклів лекцій.

Підвищення дієвості партійної пропаганди дало свої плоди. Помітно зросла трудова і політична активність трудящих; поліпшилась виробнича діяльність підприємства, ширше розгорнулося змагання за комуністичну працю, боротьба за технічний прогрес.

У розглядуваний період значного розмаху на Україні набуло економічне навчання. Великого значення питанням еконо-

міки надавав В. І. Ленін. Він підкреслював: «Господарська справа — наша спільна справа. Це для нас найцікавіша політика» [1, 32, 394]. Виходячи з ленінських настанов, партійні організації розширили мережу гуртків і семінарів по вивченню економічної теорії і питань конкретної економіки. В Луганській області в 1962 р. політичну економію і конкретну економіку вивчало понад 185 тис. чоловік. Це в шість разів більше, ніж у 1960 р. [12, 78]. В Кіровоградській області економічну теорію і конкретну економіку вивчало 60% слухачів [10, 1], а в Київській — більше 40% [11, 10].

Широко пропагувались економічні знання через масові форми пропаганди: університети технічних знань, школи передового досвіду, виробничого навчання. Всього на Україні економічним навчанням було охоплено 63% слухачів системи політичної освіти [14, 35].

У червні 1963 р. відбувся Пленум ЦК КПРС, на якому обговорювались чергові завдання ідеологічної роботи. Пленум вказав на необхідність дальшого удосконалення всіх форм і методів виховання радянських людей. Підкреслювалось, що система політичної освіти повинна давати не тільки суму теоретичних знань, а й активно допомагати трудящим у комуністичному будівництві [4, 16—17].

Виконуючи рішення Пленуму, партійна організація республіки добилася нового піднесення політичної пропаганди. Ще більше розширились рамки політичної освіти, зросла її дієвість. Велика увага приділялася семінарським формам навчання. В 1963/64 навчальному році в них підвищувало свій теоретичний рівень в цілому на Україні 1 млн. 600 тис. чоловік. В Кіровоградській області працювало 208 семінарів замість 160 в попередньому році; зросла кількість слухачів, що вивчали філософію, науковий комунізм, їх стало більше 2000 проти 1300. Великої популярності завоювали семінари з питань комуністичного виховання, які створювались в основному в учбових закладах. Семінари сприяли успішному розв'язанню завдань комуністичного виховання слухачів.

У 1964/65 навчальному році робота системи політичної освіти була зосереджена на головних проблемах, якими жила партія, весь радянський народ. Це — проблеми комуністичного будівництва в країні, розвитку світової соціалістичної системи, стратегії і тактики комуністичних і робітничих партій у боротьбі за мир, національну незалежність, демократію і соціалізм [17, 23]. У цьому році на Україні в системі партійної освіти навчалось більше 5 млн. чоловік, з них понад 1,5 млн. комуністів. Крім того, понад 2 млн. трудящих підвищували свій ідейно-теоретичний рівень через масові форми пропаганди. На багатьох підприємствах Київської, Харківської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської областей навчання слухачів про-

водилось творчо, у тісному зв'язку з життям. На заводі «Запоріжсталь» актуальні проблеми сучасності вивчало 13,5 млн. чоловік. Разом з теоретичними проблемами на заняттях обговорювалися виробничі питання [5].

На селі в процесі навчання широко обговорювались питання підвищення рентабельності основних галузей сільськогосподарського виробництва, а також вживались заходи по виконанню намічених партією і урядом завдань.

Особлива увага приділялась навчанню керівних кадрів. При обкомах, міськкомах, райкомах партії в республіці працювали постійно діючі семінари, університети теорії і практики комуністичного будівництва, технічного прогресу і сільськогосподарських знань, школи партійного, радянського і господарського активу. В основу навчання було покладено вивчення ленінської теоретичної спадщини, важливих питань будівництва комунізму.

На основі рекомендацій Центрального Комітету партійні організації республіки в 1965 р. здійснили перебудову системи партійної освіти. Нова система докорінно відрізняється від попередніх. Вона виходить з того, що комуністи, а також безпартійні активісти повинні мати змогу протягом певного часу глибоко оволодіти всіма складовими частинами марксистсько-ленінської теорії, добре вивчити історію Комуністичної партії Радянського Союзу. Нова система складається з трьох ланок: початкової, середньої і вищої. Для кожної ланки встановлено відповідні основні види навчання і форми організації політичних занять. В початковій ланці — початкова політшкола, в середній — школа основ марксизму-ленінізму, у вищій — теоретичні семінари, міські чи районні школи партійно-господарського активу, вечірні університети марксизму-ленінізму [19].

Система партійного навчання розрахована в основному на комуністів. Проте вона передбачає даліше посилення політичної освіти комсомольців і молоді, розширення масово-політичної пропаганди. До керівництва комсомольськими і масовими формами політичного навчання залучаються профспілкові, комсомольські організації, господарські органи, товариство «Знання», що раніше робилось недостатньо.

Як відзначив XXIII з'їзд КПРС, нова система організації партійного навчання дістала загальне визнання. На Україні створено 36,1 тис. початкових політшкіл, 27,5 тис. шкіл основ марксизму-ленінізму, понад 20 тис. теоретичних семінарів, 41 університет марксизму-ленінізму, 277 міських і районних шкіл і 363 семінари партійно-господарського активу [13, 7]. Всього партійним навчанням в цей час було охоплено 2 млн. 180 тис. чоловік, з яких 80% були комуністами. Крім цього, 2 млн. 795 тис. робітників, колгоспників, спеціалістів і службовців були охоплені масовими формами політичної пропаганди [6].

У роботі партійних організацій України по марксистсько-ленінській освіті комуністів і безпартійних були й нерозв'язані питання. Основна трудність — методичне забезпечення високого ідейно-теоретичного рівня і змісту занять в системі політичного навчання. Як і раніше, найбільш актуальною проблемою залишалась підготовка хороших пропагандистів і організація роботи з ними. Проте розглянуті вище матеріали свідчать про неухильне удосконалення політичної освіти, підвищення її дієвості. Позитивний досвід, набутий в період між XXII і XXIII з'їздами КПРС, допоможе піднести політичне навчання кадрів на рівень вимог часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 31, 32.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1961.
3. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Держполітвидав УРСР, К., 1966.
4. Постанова червневого (1963 р.) Пленуму Центрального Комітету КПРС. Держполітвидав УРСР, К., 1963.
5. Архів ЦК КП України. Матеріали про роботу системи партійної освіти за 1964/65 навчальний рік.
6. Архів ЦК КП України. Матеріали про роботу системи партійної освіти за 1965/66 навчальний рік.
7. XXII з'їзд КПРС і питання ідеологічної роботи. Держполітвидав УРСР, К., 1962.
8. Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 38, од. зб. 91.
9. Газ. «Киевская правда», 4 жовтня 1961.
10. Кіровоградський облпартархів, ф. 5511, оп. 1, од. зб. 66.
11. Луганський облпартархів, ф. 179, оп. 2, од. зб. 808.
12. Методика навчання в системі партійної освіти. Держполітвидав УРСР, К., 1966.
13. П. О с н а ч. Головне в роботі з масами. Луганськ, 1962.
14. Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, од. зб. 2216.
15. Газ. «Правда Украины», 27 червня 1962 р.
16. «Политическое самообразование», 1964, № 9.
17. Газ. «Радянська Україна», 18 червня 1964 р.
18. Газ. «Радянська Україна», 21 липня 1966 р.
19. «Український історичний журнал», 1964, № 1.

З М І С Т

З. Г. Савіних. До питання про сутність соціальної рівності . . .	3
Г. Ф. Рум'янцев. Про соціальні межі робітничого класу в соціалістичному суспільстві	9
К. Ф. Романенко. Науково-технічний прогрес і зміна характеру праці робітників . . .	18
А. Я. Варава. Соціалістичний виробничий колектив — важливий фактор виховання в робітників комуністичного ставлення до суспільної власності	24
К. О. Полякова. Соціалістична інтелігенція та її місце в соціально-класовій структурі радянського суспільства	31
М. Ф. Ніколаєвський. Деякі питання удосконалення ідейного виховання і підвищення громадської активності науково-інженерної молоді	39
В. І. Астахова, І. І. Шеремет. Ідейно-виховна робота — важливий фактор впливу на формування особи майбутнього фахівця . . .	48
А. М. Перепелиця. Участь у громадському контролі як засіб підвищення соціально-політичної активності студентства . . .	54
Є. М. Воробйов. В. І. Ленін про економічні відносини між містом і селом . . .	60
М. Г. Жуган. До питання про сутність поняття «політична влада»	64
В. С. Манешин. Природа і суть естетичного	71
Г. М. Гук, Н. А. Парицький. Про формування поглядів К. Маркса на співвідношення громадянського суспільства і держави	80
Ю. В. Івашенко. З досвіду партійної пропаганди на Україні в період між XXII і XXIII з'їздами КПРС . . .	87

Редактор *С. Д. Суло*
Техредактор *Л. Т. Момот*
Коректор *Т. О. Жигальцова*

Передано до набору 3/IX 1970 р. Підписано до друку 14/XII 1970 р. БЦ 50294.
Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5,75 фіз. друк. арк., 5,8 обл.-вид. арк., 5,75 умовн.-
вид. арк. Тираж 500. Зам. 2869. Ціна 35 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.